ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ
КАЛИНИ
В.
С.
ЛЬВІВ - ВЕРЕСЕНЬ 1936 - Ч. 9

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VIII. Річник

ЧИСЛО 9 ВЕРЕСЕНЬ 1936

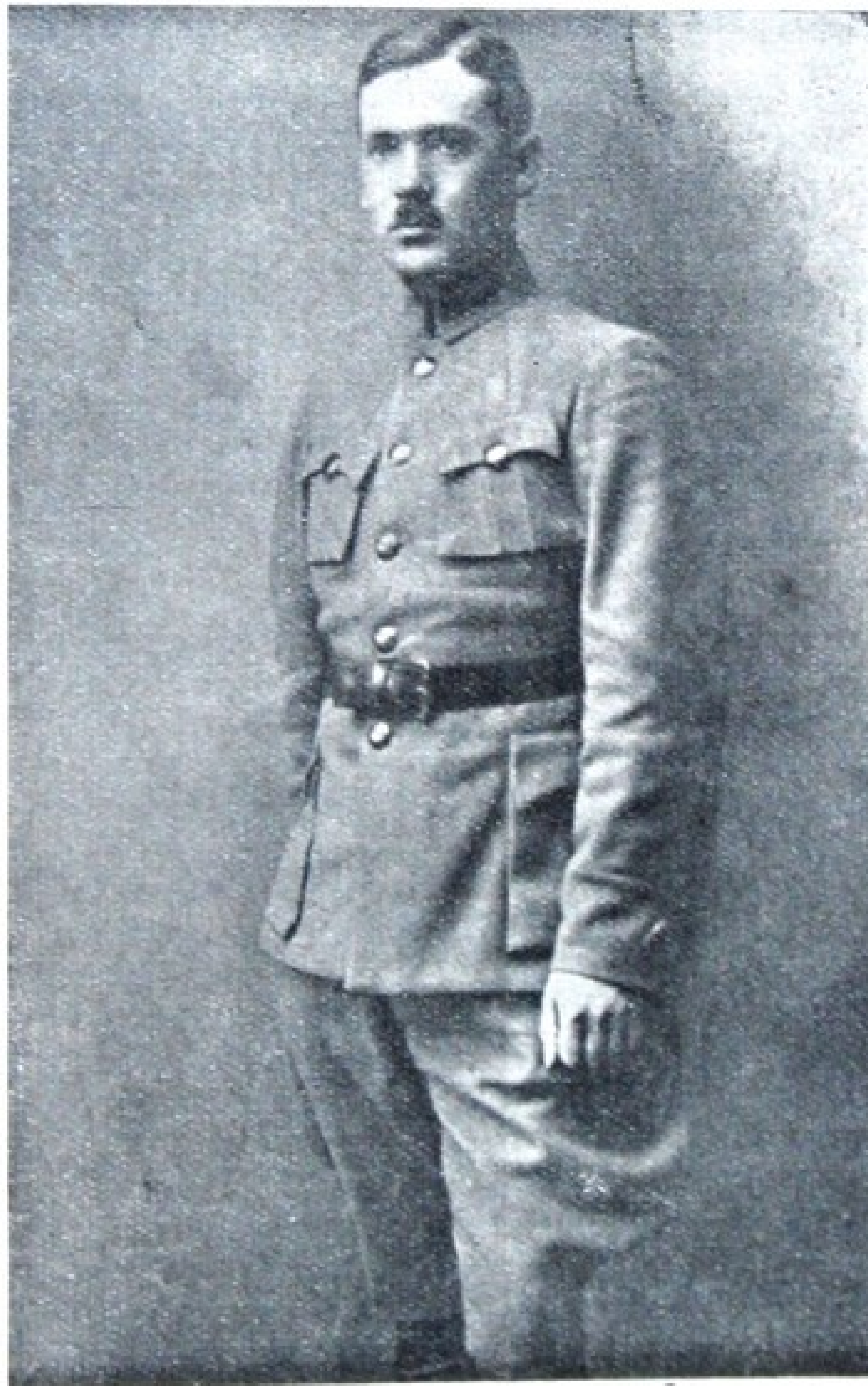

Сотник У. Г. А. і С. С. (І-ий полк СС.) Микола Королюк — Доброміркa, пов. Збараж, два рази ранений, — помер на тиф 5. XII. 1919 р. в Староконстантинові

Ф. НЕВЕСТЮК

ІНВАЛІД

Сидить самітно в своїй хаті
І коротає тихі дні
Важкі такі, як і слова ті,
Що він розказує мені:

»Все памятаю так, як нині:
Це під Жмеринкою було...
Пшеничні ниви. Небо синє.
Ми брали приступом село.

То там лишив я свою ногу...
Сьогодні — бач: я інвалід,
Чи вийду з хати на дорогу,
Чи крізь життя — важкий мій хід«.

Події на Замарстинові дня 21. XI. 1918 р.

Написав: *Д-р Петро Сайкевич.*

Події, що скоїлися на північному крилі українського бойового фронту, підчас загального наступу в дні 21. листопада 1918 р., отже негайно після перемиря, а безпосередно перед нашим відступом з Львова, представлялись трохи інакше, як це подає сот. О. Кузьма у „Листопадових Днях" на стор. 402 і 403 в уступах від слів: „...На північному фронті"... до слів... „не вважаючи на його гостру активність, на попередні позиції". Наступ і пізнішу оборону, щодо відступу зі Львова, переводила Радехівська Сотня пор. Сайкевича враз з Козацьким Загоном от. Долуда під командою сот. Карася, а не У. С. С., як це подає сот. О. Кузьма. І тому в дальших виданнях слід перевести відповідну коректу.

На самому північному крилі українського бойового фронту, то є в різні при Жовківській вулиці, та околиці, занимали позиції У. С. С. під командою четаря Гачкевича, але лише до ранку 21. листопада 1918. Дня 21. листопада ранком змінив четаря Гачкевича пор. Сайкевич П. і місця У. С. С. зайняла Радехівська Сотня. Для успішнішого переведення завдання, у даному районі, Радехівській Сотні приділили Козацький Загін от. Долуда під командою сот. Карася. Отже розположення частин на північнім крилі північної групи „Підзамче", що нею командував таки з Підзамча сотник У. С. С. Носковський, в дні 21. листопада 1918. ранком, безпосередно перед наступом, було таке:

1. У. С. С. з базою на стації Підзамче на право сягали по ріг вулиць Зборовських — св. Мартина і їх завдання докладніше я не знаю.

2. Радехівська Сотня з базою у різні при Жовківській, була властивою ударною частиною північного крила групи „Підзамче" і тому їй було приділено Козацький Загін от. Долуда, що по переведенні завдання негайно мав відійти на відпочинок, залишаючи Рад. Сотню на нових позиціях.

3. На кінці правого крила, поза Львовом уже, мала нести охорону крила наступаючої частини сотня хор. Коника, що для успішнішого переведення завдання за базу взяв був село Збоїска з окружними височинами, що на захід від нього.

Радехівська Сотня враз з Козацьким Загоном мала за завдання наступити з різні в напрямі Замарстинова, виперти звідтіль ворога, та в першу чергу перстенем получитись з У. С. С. на розі вул. Зборовських—Мартина, та навязати сталий контакт з сотнею хор. Коника в Збоїсках. В цьому Рад. Сотню мали спомагати активно частини зправа і ліва. У. С. С. спомагали кулеметним вогнем з 2-поверхової камениці, що на розі вул. Зборовських і Мартина, дальше перебрали на себе санітарну опіку над раненими Рад. Сотні, та заохочені бравурним наступом Радехівців і Козаків, зробили відважний та подивугідний наскок з своїх позицій і в цей спосіб причинились до побіди, бо в недовгий час, по скінченні перемиря, вулицею Мартина здовж походжали Радехівці з Козаками! З сотнею хор. Коника з початку через темноту не було ніякого звязку, опісля був зоровий, бо люди цеї сотні суятилися на височинах біля Збоїск, та їх поява там більше непокоїла Радехівців і Козаків, як помагала. Одначе поява сотні Коника на височинах непокоїла теж і ворога, хто знає чи не більше, ніж ми надіялися. І маючи людей обізнаних з тереном, та тактикою боротьби в місті, хоч як слабими силами, міг я був тоді загрозити поляків з півночі так, як це зробили вони нам зі сходу. Одначе не можна було вдержати звязку, бо стрільці, підстаршини, а навіть я сам як командант ніяк не визнавались у Львові і треба було великих жертв для поборення цих браків. На перешкоді стояли теж дротяні засіки, позамикані брами, залізні огорожі та бляшанно-залізні засуви при дверях, та вікнах. Ці перешкоди ми стрічали майже на кожному кроці а усунути їх не було чим, був величезний брак приладів.

Наступ почався ранком о 6. год. після гарматнього вистрілу. Було ще темно, як ми гусаком, залишивши слабу залогу в різні, опустили її сильну огорожу, та з биттям серця — пустились капуст-

ними городами в напрямі вул. Мартина—Огородницької. Тяжко було продиратись почерез стільки природно-штучних, чи штучно-природних перепон, що їх творили дротяні сітки високих огорож. Приходилось кружляти, міняти напрям, простувати, як псам перелазити дірами тощо. Це поставило перед нами питання, як дальше іти? — розстрільною неможливо, отже в групах гусаком, при чому на спосіб скоків — одні підходили, а другі відстрілювались, примушуючи ворога до нагального відступу. Наступ був рішучий, так що поляків заскочив, хоч вони його сподівалися. Вони мабуть теж мали наступати, але більше до середини міста в напрямі Підзамча і тому то У. С. С. припала честь змірутись з випадовою польською групою поблизьче залізничих торів.

На відтинку Рад. Сотні успіх був повний. Певні себе обличчя Козаків — гідна постава командантів зробили своє. Праве крило сотні забігло за далеко, бо взявши вул. Мартина, посунулось аж під Огородницьку і там мусіло залягти в рові до вечера, потерпівши значні страти. Окрилюючи ворога, воно охоронило ліве крило сотні хор. Коника — встелюючи трупом прогалину між Радехівцями і цею сотнею. Кілька разів намагався я видобути відважних загорільців з опресії, та в міжчасі заходили все якісь перепони, диктовані незрозумілими мені подіями, прс що ніхто мене не повідомляв, а що я клав на карб неунормованих ще відносин, наслідку кожної операції. Довше застановився я над алярмовим вицофанням з відтинку Коз. Загону, що наступило десь по 10. год. ранку. А тут поляки ставали чимраз більше активними. Я рахувався з протинаступом і заздалегідь підготовляв відповідні обєкти з метою за всяку ціну не допустити до розриву наладнаного перстеня звязку. В тій цілі постановив я кріпко тримати вул. Мартина та обсадив доми, що стоять на східнім її боці. З цієї позиції унерухомлював я всі спроби польського протинаступу, а було їх 5. Одначе під ніч я мусів сконцентрувати сили, бо не було людей, що пішли б на стежу, чи звязок і не пропадали тому лише, що не визнавшись в терені, по просту губились.

Тому то я поділив сотню на дві части, одна обсадила прачкарню, а друга різню. Та люди, що їх я висилав на Підзамче до команди від год. 3—8 вечером, не поверталися, не поверталися і ті, що йшли на звязок з У. С. С. Я був під загрозою страти усіх вояків. А тут потреба було накормити тих, що залишилися та запастись в амуніцію. Отже я рішився самому вибратись на Підзамче та запастись в потрібні харчі, муніцію, здати звіт з положення, зорієнтуватися в положенні, та встановити спосіб звязку, просячи пару людей, обзнайомлених з містом та його закамарками, щоб цей звязок могли сповнити.

Команду здав на десятника з Опліцька родом, а сам з декількома людьми пішов на Підзамче. Там не міг я нічого довідатися. Спостеріг страшний розлад, чого не хотів, чи не міг мені пояснити сам командант. Ввиду цього, взявши хліб, два баняки капусняку з консервами та дві пачки набоїв, побіг до різні. Тут все було в порядку, так як я лишив. Та поляки ставали напирати й мені прийшлось посилити чуйність та звязок між обома частинами. Та не на довго. Біля 11. год. веч. поляки почали наступати на прачкарню і різню, висилаючи сильні стежі до Збоїск. Я відтягнув частину сотні з прачкарні до різні і звідсіля успішно відбивав кожну спробу поляків заволодіти різнею. Та такі сильні атаки і їх безперервність, рівночасна ж метушня і крики в місті, як і загравa зі сторони середмістя непокоїли людей, коли я особисто не міг ще зорієнтуватись, що саме зайшло. Я був схильний взяти це на карб revольти, чи непослуху своїх і ніяк не хотів вірити типам з напакованими наплечниками про нашу трагедію, що густими групами опускали Львів Жовківською вулицею. Не повірив словам Д-ра Костя Левицького й князя Вишиваного, що їх я задержав був у самоході на Жовківській вулиці біля різні. На їх представлення про катастрофу, я хотів їх арештувати за розсівання трівожних вістей. На жаль гіркі слова були дійсністю — та я не подавався. Відбила моя дитяча сотня ще один сильний наступ... і напевно остання, бо ранком, біля 7 год. 23. XI. опустила різню, подаючись на Збоїска і Малехів, з раненим своїм командантом.

Булавна сотня II. колом. Бригади під Львовом.

Стрільці на сцені

Написав Ярослав Гриневич, б. УСС., б. хор. УГА.

Знимка гуртка Українських Січових Стрільців-акторів українськоог театру, — поміщена в Памятковому Стрілецькому Альбомі, викликала в моїй памяті спомини, притрушені вже попелом забуття.

Здається, немов нині, бачу ту стрілецьку братію, обєднану під скиптром Мельпомени, що в часі воєнної хуртовини підтримувала культурно-освітнє українське життя. Призначений лікарською комісією до служби в запіллю опинився я в 1917 р. у Львові. Командант станиці У. С. С. отаман Др. Волошин опікувався українським театром, що тоді грав у великій салі Муз. Т-ва ім. Лисенка. За прикладом деяких товаришів стрільців — пішов і я. — зголоситися до праці в театрі у вільних, поза службою годинах.

Здавалося, що ніколи театр не був більш потрібний, як підчас світової війни. Серед жахливих подій на фронті, голоду у запіллю — людський ум — так військовий, як і цивільний бажав розради, забуття бодай на кілька годин будня. Не диво, що саля українського театру у Львові була тоді постійно виповнена по береги публикою.

А було чого: невіджалуваної памяти пок. Катря Рубчакова, управителька театру, монополевий „Карась“ з Запорожця за Дунаєм — Іван Рубчак, першорядний артист Василь Коссак з дружиною, інтелігентний і працьовитий Микола Бенцаль з дружиною, капітальний у сальонових ролях Лесь де Новіна Розлуцький, добрий характеристичний актор Луць Лісевич і незрівнаний М. Крушельницький, „артист до всього“ Володимир Демчишин, гарний тенор Евген Банах, працьовитий Онуфрак, повний темпераменту Осип Гірняк, талановитий Евген Кохан, Ю. Танчаковський, композитор капельник Ярослав Барнич, вістун Озаркевич, стар. дес. Гринішак з дружиною,суфлер Степан Хомик і ще дехто — талановиті сестри Парохоняківні, Юрчакова, незрівняна в ролі пяної молодиці Осиповичева і інші.

Чимало з названих уже не жиє, а чимало попращалося з театром раз на завжди.

Не живе вже Катря Рубчакова, помер Лесь де Новіна Розлуцький, Онуфрак. Десь пропав Евген Банах (мабуть у большевії) та Евген Кохан (тамже), Осип Гірняк (вивезений на Соловки).

Репертуар воєнного часу був багатий. Грали передусім народні песи, рідше сальонові. Згадати хоч би такі як: „Ой не ходи Грицю“, „Вій“, „Безталанна“, „Маруся Богуславка“, „Невольник“, „Галька“, „Сватання на Гончарівці“, „Хата за селом“, і інші, зі сальонових: „Романтичні“, „20 днів тюрми“ і т. п.

Що торкається театрального внутрішнього порядку, — то управителькою театру була пок. Катря Рубчакова, режісером історично-побутових штук був Микола Бенцаль — а сальонового репертуару Евген Кохан. — Членів театральної дружини було около 40. — Вистави відбувалися в великій салі Муз. Т-ва ім. Лисенка, котрому управа театру платила оплату за винайм салі. Щоденно від год. 9—1 перед полуднем відбувалися проби, часто і пополудні, а вечером коло год. 6-ої сходилися артистки і артисти, щоби приготовити виставу. Гардероба жінок знаходилася на поверсі — мужчин у партері. Тут в гардеробі минали веселі хвилини на товариських розмовах, тут сходилися також театральні симпатики. Тут лунали нераз політичні і воєнні дискусії, часто дуже весела розмова, а то і пісні стрілецькі.

Пригадую собі, що одного дня, коли я мав службу в станиці У. С. С. при вул. Зіморовича у Львові і був сам у канцелярії — прийшов до станиці австрійський старшина. Від нього я довідався, що до нашого театру цього дня вибирається „сам“ архикнязь Вільгельм Габсбург. Памятаю, як тоді я мчав до світлої дирекції, щоб її про те попередити. Бл. п. п. Рубчакова зарядила тоді строге театральне поготівля, скріпила хори й орхестру, повідомила про цей незвичайний випадок св. Юр. На вечір призначено „Ой не ходи Грицю“. Вечером у святочно прибраній салі, в якій виднілa українська генераліція і штабові австрійські старшини, йшов „Гриць“ — Марусю грала п. Рубчакова.

З інших пригод варто згадати одну, підчас вистави „Невольника“. В одній дії зображено, як у неволі конає один з козаків, а решта невольників, заковані в кайдани, трохи співають, а потрохи плачуть. Підчас тої дії впадає на сцену дикий ага з яничарами та насмівається з невольників, а деяких навіть бє. Трапилося раз, що ролю аги грав артист Г... Стрілець Г... солідно ухарактеризувавшися, забув, що правовірним магометанам коран забороняє пити алькоголь... Тимчасом зближався його виступ на сцені, а режісер Микола Бенцаль, бачучи стан „аги“ почав уже рвати волосся з розпуки. Та „аги“ не було ким заступити. Яничари вивели його силоміць за куліси, встромили йому в руку кріпку нагайку з ґудзами і в відповідну хвилю випхнули на сцену, міркуючи, що може на сцені він прийде до притомности і відограє свою ролю якслід. І ось ми „невольники“ заковані в кайдани сидимо в гурті, раз-по-раз зітхаючи важко, а наш нещасний товариш (грав його Демчишин) конає на вязці соломи. Аж — тут... впадає на сцену юрба яничар, попихаючи вперід свого агу, з грубезною нагайкою в руці. Ага несамовито завертає очима й старається не втратити рівноваги. — Публика жде насторожена. Та інстинкт актора пригадав „азі“, що він тут щось має робити. Нагайка в руках.. ага. Різкий свист у воздусі і нагайка, з цілого розмаху паде на нещасного „небіщика“ Демчишина. Демчишин ожив з болю, але амбіція мерця не позволяє йому рушитися з місця. Паде другий, третий, пятий, десятий удар. Чути притишений голос небіжчика: Гвалт! Тоді Г... кинувся на нас бездольних невольників. — Врешті після кількох хвилин такої масакри — яничари поривають озвірілого агу — а через кілька мінут сходимо ми

до ґардероби — направду побиті, з ґудзами і синцями на цілому тілі.

Або у „Романтичних" Ростана, писаних білим віршом. Якось раз наш достойний суфлєр в останньому акті забув добрий підручник, а забрав у суфлерську будку книжку без карток на кінці. Іде сцена, де грає Рубчакова і Лесь де Новіна Розлуцький. Новіна рідко коли виучувався своєї ролі. Він у добрій комітиві з суфлєром, який його часто ратує. Але тут уже суфлєр не міг нічого вдіяти. Та Новіна (хай земля буде йому пером) не стратив голови. Він миттю імпровізує свій власний білий вірш і на вивчені речення Рубчакової має миттю готову відповідь власної композиції. І то цілком нічого собі.

Театр грав не тільки у Львові, але часто виїзджав на провінцію: Стрий, Станиславів, Самбір, Коломия, прифронтовий Золочів — це етапи стрілецької театральної Музи. Незвичайним успіхом увінчалися стрілецькі вистави в Чернівцях — столиці Буковини. Представлення йшли 3 тижні в міськім театрі — при постійно переповненій салі — а розентузіязмована публика — тому що це грали стрільці, вистоювала вже заздалегідь по білети в черзі від театру, аж до ресторану Різля.

Йшли: „Барон циганський", „Галька", „Жидівка", „Безталанна", „Дай серцю волю"..., „Нещасне кохання", „Дядя Ваня" і т. д.

Коли в 1918 р. з розпадом царату засіяло золоте сонце свободи над Україною — разом з У. С. С. виїхав на Велику Україну і стрілецький театр. Члени театру замешкали в селі Грузькім коло Єлисаветграду, де орґанізацію театру військова команда поручила стрільцям Бенцалеві і Рубчакові. — Щодо мужчин то все було гаразд, але жінок таки треба було дібрати з місцевих красунь. Наш театр грав тепер в столиці Херзонщини місті Єлисаветі у міськім парку у літнім театрі. — Успіх театральний і касовий все першорядний.

Широка українська натура — широка як степи — любить забаву. І бувало бавилися стрільці і міщани, хлопці і дівчата.... А тут, вже пора остання вертати до Грузького — бо відпустка кінчиться. Вертає театральна братія до Грузького підводами. Ранок. Колишуться лани пшениці, золотих соняшників. — У полі вже при роботі село. А тут надїзджає з міста ряд фір зі стрільцями артистами. У одній Рубчак на басі грає, Бенцаль на скрипці, Крушельницький бє у решітку. — Забава тай годі. І в тім веселім гаморі бере участь село, дівчата, парубки кидають серпи, коси, — і серед степу танцюють в такт стрілецької музики. Степ гуляє...

Все, що веселе, кінчиться часто несподівано. Розбавлені артисти вїзджають з музикою в село Грузьке — де вишкіл У. С. С. — Будиться команд-дант от. Коссак: „зараз до звіту" — паде його наказ. І ось настрій потах — тут дехто зажурився на добрє звітом. Бо у вишколі нема жартів — послух передовсім. Готуються стрільці до звіту. Чистить Рубчак свій однострій, припльовує на черевики, — дарма, в однострою брак ґузика, а черевики заболочені з заду — тай годі. Стає ряд артистів, приставлених до звіту. Перший на самому переді Рубчак. — Він випростовується перед от. Коссаком — і цілим розмахом солідного вояка — вдаряє в дашок мазепинки. Шапка не видержує удару і злітає з голови, Рубчак її підіймає — і зачинає наново. — Тут от. Коссак в сміх, — і щоби успокоїти збентеженого „Карася" — іменує його старшим стрільцем. Дальшого звіту вже не було.

Розказує дальше Рубчак таке: „тепер я вже „шаржа" так як мій зять (покійний поручник Теофіль Мойсейович — що тоді був четарем) маю на ковнірі звіздку. Але звідки її взяти, тої зірки. Дали мені срібні четарські звізди. Нашив їх на ковнір, йду дорогою — все бє мені „в дах" — аж рука омліла від салютовання. — Десь звідкись лихо наднесло якогось „катона", мадярського старшину, мабуть капітана. Я переходячи коло нього — не засалютовав. А цей як не закукурічиться, щось говорить до мене цілих десять хвилин, — а я не маю часу — (спішуся на кватиру — щоби по тих почестях відпочати). Ледви на міґи випросився. — На другий день узрів мене у тих зірках сам отаман У. С. С. Коссак. Його кінь аж станув дуба — так впяв його острогами отаман Коссак — як узрів, що маю зірки не старшого стрільця а четаря...

В літі 1918 р. ми обидва, то є Банцаль і я (Рубчак) зголосилися як хорі. — Вислали нас тоді на провірку здоровля до Одеси. Дістали ми на дорогу два кружки сира, 2 фляшки руму, їдемо. — Дав я подержати Бенцалеві сир — а сам ховаю фляшки з румом. — Їдемо, їдемо тай їдемо... Скоштував я трохи руму, добрий... чим довше коштую, — тим рум видається ліпший. І ось нагадалась мені одна оперова арія — заспівав. Нічого. Заспівав ще раз... позбігалися до мене на залізничій стації всі німці зі сусідних ваґонів. Щось вони до мене говорять, махають руками, — говорять якимсь диялектом мабуть баварським, — нічого не розуміємо — ні я, ні Бенцаль. — Але, щоби їх не дразнити — ми до них: я, я, потакуємо їм. Аж дали нам спокій.

Врешті приїзджаємо до Одеси. Велике місто, тільки дворець залізничий паршивий. Питає Бенцаль мене, куди підемо? — (забув бідняга, що нам дорога до шпиталю).

— До церкви, кажу, „подякувати Богові за щасливу подорож".

Зайшли ми до церкви. Пахне тут кадилом, свічки горять — повно тут монахів. Товсті, з довгими бородами та довгим волоссям. Правиться Служба Божа. Співає якийсь монах басом, — але куди йому. Висилаю Бенцаля до нього, щоби позволив мені Апостола прочитати. — Позволив. Дивляться на мене цивілі — що я таки добре басом співаю, аж Бенцаль з задоволення кашляє. — Хочемо з церкви вийти — але де, монахи нас не пускають.

— Австрієц, просимо, кажуть, до нас — в гостину.

Зайшли ми до їх монастиря на якійсь там вулиці. — Здоровий монастир, грубезні мури. В середині коридори, у них повно дверей до келій, а на стінах висять образи, що представляють Винокура-діявола, що вигадав вино і подібний алькоголь. Але на коридорі нічого ми не робили, — бо вино

пили в столовій келії, — а пили ми його три дні і три ночі.

Зголосилися ми врешті до шпиталя. — Тут нас пороздягали, викупали, положили в ліжка. Приємно, тай годі... Лежимо ми оба тиждень, нічо... лежимо другий, — нічо... третій, — нам вже нудиться, — а по четвертім тижні лікарі узнали мене за здорового, — а Бенцалеві казали ще трохи полежати. У день мого виїзду з Одеси до Грузького вибухла в Одесі амуніція. — Я тоді стояв коло вікна, кинуло мене назад на моє ліжко. Поворотну дорогу до Грузького відбував я вже не залізницею але кораблем через Миколаїв. Бо на залізничій дорозі — не можна було переїхати, — був якийсь бунт селян, що не хотіли дати німцям збіжжа.

А далі оповідає Бенцаль: „Попращав я з тяжким серцем Рубчака і остав сам у шпиталі. Нудьга, можна сказитися і когось покусати... Врешті після 2 тижнів ледво випросився назад до стрільців. — Приїзджаю до кадри, а тут виджу, Рубчак вже готовиться до відїзду на виздоровчу відпустку. І то не куда будь — до Матері — Галичини. — Тоді я до звіту з просьбою за відпустку. — Дістав Богу дякувати. Ідемо обидва. Всіли ми в реставраційний вагон, Рубчак ще перед тим вичистив свої зірки, так сіяють як лейтнантські. Щоби достроїтись до елегантного настрою, який панував у вагоні, ми казали дати пляшку вина, а потім Рубчак випробовував свого баса. До нас присівся тоді якийсь ґенерал. Він намагався нас впоїти вином, але це йому ніяк не удавалося. У реванжі Рубчак заспівав йому кілька арій з „Циганського барона" — з „Запорожець за Дунаєм".

Ми висіли у Львові. Тут захопив мене листопадовий переворот. (Рубчак був тоді вже знову в кадрі У. С. С. на Буковині). У Львові йшли важкі бої. Мій стрілецький однострій стався предметом атак наших противників — і я знайшовся раз у такій ситуації, що мусів ратуватися утечею з камениці, скачучи з поверха. Я тоді потовкся, згубив кріс і мене взяли до шпиталя, де перебув я 2 тижні. Звідси мене вислали до Тернополя.

Рубчака Стрілецька Команда звільнила тоді цілком з війська. — Узяв тоді Рубчак фіру, поклав на неї провіянт, мішок муки, мішок цукру, запряг до візка куцика, що возив колись бубон з стрілецької орхестри, застромив на всі боки візка кріси, по одному на кожний ріг візка, за пояс поклав три револьвери і набійниці з патронами. Іде до Галичини... Це не жарти, — а подорож до краю, де війна, — горяча атмосфера".

Розказує Рубчак дальше так:

„Іду я, їду, — ніхто мене не зачіпає, — боятся тай годі. Це не жарти — ніхто не має відваги мене зачіпати. І ось я близько Чорткова (моя покійна жінка там мала віллю). Іду дорогою, що веде між полями. — А тут до мене, як хтось не крикне.

— Стій. Хто їде? Що ви за один?

Задержав я коня, — та не знаю, чи то мене задержав свій, чи ворог — тож в страху говорю: „таж то я, ви мене не пізнаєте — як мається ваша жіночка і діточки? А той бісурмен до мене кричить:

— Пане! Я не жонатий! — що то ви цілий магазин амуніції зі собою везете? Злізайте! Зліз я з візка, а той до мене:

— Тут війна, а ви мене про жінку і діти питаєте. Хто ви?

—Таж то я, старий Рубчак — відповідаю. — Тоді цей грізний добродій — зіскочив з коня і до мене:

— А бодай вас дідько взяв, — я думав, що то якийсь большевик їде. Кудиж то ви вибралися?

— Я на Львів, прошу пана старшини — відповідаю, — там певно кріси пригодяться.

Розсміявся старшина і мене перепустив. Іду далі. Вже перед Чортковом хтось знов їде, ніби знайомі. Переїхали мимо мене, алеж не пізнали: а я пізнав: то мої діти. Кричу до них:

— Гоп, гоп, що ви мене не пізнали!

Бенцалеві, що опинився у Тернополі, доручив комендант міста сотник Сіяк зорганізувати військовий театр. — Приїхав тоді до Тернополя Рубчак, Крушельницький, Бучма, Фавст Лопатинський, Демчук, Калин, Зубрицький, Бас, Левицький — з пань були: Рубчакова, Юрчакова, Бенцалева, Осиповичева, Василишинівна і ін.

Артисти грали в Тернополі, — а відтак, як прийшло до трагічного відвороту нашої армії, то цілий військовий театр, в повнім складі опинився в Камянці Подільськім — де назвався тоді: Галицький Український Фронтовий Театр. Театр той був під протекторатом Нач. Команди У. Г. А. Артисти грали наперед у Камянці Подільськім, а опісля в міру, як наші війська прочищували територію від ворога — театр перенісся до Проскурова, де грав два місяці, — а відтак перенісся до Винниці, де грав у міськім театрі. — Тут заскочила всіх злука нашої армії з Денікіном, а відтак похід у т. зв. чотирокутнику смерти. Театр переїхав до Кодими, відтак через Штрасбург—Тираспіль — до німецької кольонії Баден, де знову заскочила його нова злука з большевиками. — Весь час походу через т. зв. чотирокутник смерти, не зважаючи на шаліючий тиф і невигоди, — театр грав. — Грав де міг і як міг, — на залізничих двірцях і т. п. Ішов репертуар головно історичний, як „Невольник", „Маруся Богуславка", „Гетьман Дорошенко". Такий репертуар наказувала Н. К. У. Г. А. — що бажала покріпити військо на дусі. — На вистави приходило чимало видців з місцевого селянства, білети на вистави були до одного випродані".

Розказує дальше Бенцаль: „У Бадені захопили нас большевики. Нас перекинено разом з галицькими частинами на відтинок — Літинь—Летичів, де ми грали для стрільців на фронті.

Та прийшла нова катастрофа.

Разом з нашою армією знайшлися і ми, члени Гал. Укр. Фрон. Театру за кільчастими дротами. Нас вивезли до Львова, до того Львова, де колись ми збирали від публики рясні оплески. Ішли ми на Яловець, через місто серед публики, — чвірками, рівним кроком, як на військо пристало, артисти і артистки, — йшли ми осмажені степовими вітрами Великої України, знужденілі від невигод і хвороб, — пяні від напитку, що його ми через три роки пили, — а якому назва: „воля".

Памятник поляглим у Раві Руській

День 26. VII. 1936 р. лишиться незабутнім днем для Равщини.

В цей день був відслонений і посвячений величавий Памятник Поляглим Борцям за Волю України.

О год. 10-ій почалася торжественна Служба Божа, що її відправив о. дек. М. Election Дороцький з Потелич в асисті о. Заяця (Любича Князі) та о. Бахівський (Корчмин). Діяконували о. Кулинич (Камінка Криве) та о. Дацько (Тенетиська). Співав селянський хор з Потелич під управою п. Мастикаша. Просторий майдан коло церкви заповнили вщерть маси вірних, бо невелика церква. Аж до кінця Служби Божої надходили церковні процесії з поблизьких сіл, майже всі з прегарно вишитими хоругвами. І так на це свято прибули церковні процесії з сіл: Потелич, Гребенного, Річок, Тенетиськ, Забіря, Селиськ, Гійча і Голого Равського. Всеж треба признати, що хоч у церкві було повнісько людей, завдяки впорядчикам не було зовсім натовпу ні замішання. Впорядчиками була студентська молодь з Равщини, побратими зі сокільських гнізд з Рави Руської, Річок, Девятиру і Потелич та луговики в одностроях з Камінки Боброїди.

По Службі Божій точно в год. 12-ій вполудне стануло 18 священників під проводом о. сов. Щасного Раставецького (Гребенне) до панахиди перед символічною домовиною, уставленою на середині церкви перед тетраподом, яка вся потонула у вінках. На переді домовини видків прегарний металевий вінок з дубового листя від Головного Т-ва О. В. М. у Львові. На широких жовто-блакитних стяжках цього вінка напис: Поляглим у Равщині — Т-во О. В. М. у Львові.

Памятник Поляглим Борцям, збудований на кладовищі в Раві Руській старанням Виділу Філії Т-ва Охорони Воєнних Могил в Раві Руській. — Біля памятника стоїть з ліва секретар Філії дир. Степан Совик, з правого боку артист-різьбар П. Литвиненко. Памятник відслонено і посвячено на святі в дні 26. липня 1936 р.

Могила невідомого стрільця У. Г. А. в Корнях, на кладовищі. — Біля могили зліва до права сидить секретар Філії Т-ва О. В. Могил з Рави Руської Степан Совик, стоїть мгр. В. Котовський з Рави Руської і М. Грицина з Корнів.

Збірна панахида за поляглих, жалібні пісні і відправа 18-ох священників під проводом старенького срібноволосого о. Раставецького залишили дійсно незатерте враження. Радісно було на душі, коли втомлені обличчя вірних вслухувалися в кожне слово молитви і самі заносили горячі молитви за поляглих, між якими багато було мабуть з їх найближчих, які згинули геройською смертю під Равою Руською або таки на вулицях цього міста. Радісно було на душі, коли діти на жилавих руках батьків та матерей за прикладом старших теж простягали рученята до „Бозі", а їхні очі світились дивним блеском. Дійсно незабутня картина! Зпід церкви вийшли точно в год. 12.20 вполудне делегації з вінцями. На самому переді несли оба львівські делегати п. О. Карпінський та інж. Я. Гузар дуже гарний вінок від Т-ва О. В. М. у Львові. За ними ступали повагом ще 223 делегації з вінками з квітів, збіжжя, овочів, деревини і т. д. з написами від студентства в Равщині, від усіх установ і товариств у Раві Руській, далі

з Жовкви, Яворова, Мостів Великих та від ріжних товариств з сіл Равщини з написами у честь полягдих. Звертало на себе увагу кілька великих вінків з гарно підібраними написами від націоналістичної молоді кількох сіл повіту. По дорозі на цвинтар прилучилося ще до походу понад 70 делегацій з вінками, так, що всіх вінків на цвинтарі начислювали коло 300. За церковними процесіями ступало 22-ох священників під проводом двох деканів: равського о. М. Дороцького і немирівського о. В. Гучка. Перед і за процесіями та духовенством ішли три хори, а саме з Потелич, Вербиці та Піддубець і трубна орхестра з Немирова (всі музиканти мали сині шаравари й вишивані сорочки) і вкінці маса народу, яка йшла здебільша чвірками так, що хідниками йшли лише ті, які спізнилися до церкви. Процесійний похід перейшов через ринок і попри костел на цвинтар. За процесіями йшло найменше 7.000 людей. Вистане згадати, що коли священники дійшли двокільометровою дорогою з церкви на цвинтар в год. 1.40 пополудні і почали відправляти молитви біля памятника, народ надходив ще на цвинтар майже до кінця свята. Всіх учасників начислюють до 10.000 осіб.

На цвинтарі.

Довкола трьох спільних могил, у яких спочиває понад 100 стрільців У. Г. А., обрамованих бетоном, з квітниками і з плитами з виритими роками 1918—1919, станули делегації з вінками і впорядчики в чотирокутник, щоб ось так уможливити священникам посвятити величавий памятник. Заслону з памятника відкрив голова філії Т-ва О. В. М. у Раві Руській інж. В. Терпелюк, передав його в опіку греко-католицькому духовенству й церкві і попросив, щоб оо. декани зі священниками посвятили памятник. Промова голови філії відпала, бо староство заборонило її виголосити.

Алегорія України.

З відслоненням памятника багатотисячна маса народу мов зачарована вдивлялася у маєстатичну постать жінки (алегорія України) — з убитим стрільцем — долота відомого нашого різьбаря С. Литвиненка. Це безумовно найкращий памятник того різьбаря. На квадратовому цоколі, високому 3.30 м., широкому 2 м., який спочиває ще на двох сильних фундаментах, поміщена на верху група з двох осіб, скомпонованих у трикутнику. Перша з них — це сидяча постать жінки (алегорія України), яка тримає на руках убитого стрільця. Лівою рукою пригортає голову стрільця до своїх грудей, правою міцно сперта на скелю. Голова жінки в гордому русі звернена на схід, з виразом неспожитої енергії в устах, болю, завзяття й одночасно рішучости в очах. Голова і шия жінки накрита немов наміткою жінок із заліщицького повіту, яка нагадує скоріше княжий діядем. Ціла постать жінки в стилізованому українському одязі. Різким контрастом до енергійної постаті жінки є фігура стрільця, у стрілецькому однострою, повна безвладу і знесилення. У стрільця дійсно гарна мужеська голова, яка усіми своїми рисами висловлює стоїчний спокій після совісного сповнення свого найбільшого обовязку.

Цілий матеріял цього маєстатичного памятника, високого на 5 метрів, це штучний масивний, сильний та ефектовний граніт. Обі постатті і долішні фундаменти шліфовані, середня частина — цокіл насікані. Робить враження природньої скелі. За дійсно мистецьку працю при будові цього памятника поляглим, яка тревала 5 місяців, гратулювали сердечно мистцеві різьбареві С. Литвиненкові численні інтелігенти та священники. О годині 3-ій свято закінчено.

На памятнику вгорі видніють вириті золотими буквами такі слова св. Євангелія: „Більшої любови не має, як хто життя своє віддасть за друзів своїх".

ВИЯСНЕННЯ ДО СВІТЛИН.

1. До світлини „Відділ Української кінноти" на стор. 11. ч. 7—8. 1936. р. „Літопису Ч. К." повідомляю згідно з Вашим бажанням, що це є відділ кінноти отамана сотника бл. п. Якова Шепеля. В середині перший ряд: сот. Я. Шепель, праворуч його підполковник Григорович-Барський, ліворуч односельчанин Хар. Паньковецький, в білій шапці пор. Олійник, решта козаки відділу. Штаб стоїть на бальконі (підвищенню) коло будинку, це місто Хмельник на Поділлщині, світлено під кінець міс. листопада чи початку грудня 1919. р. На бальконі стоїть поміж штабовцями пор. Павло Лах, галичанин (не знаю, де перебуває — походить з повіту Судова Вишня), він мігби щось докладнішого про цю світлину написати.

З поважанням

Зинаїда Шепель-Майстер

сестра бл. п. от. Якова Шепеля.

2. До світлини **„Група старшин спільної української юнацької школи 1920. р."**, Л. Ч. К. ч. 4, с. 5.

Знизу сидять (з ліва на право): 1. пор. Луцький (придніпрянець, з кулеметної сотні). У середньому ряді: 8. не „Ємець", тільки кубанець Теліга, фельдшер школи й бандурист. Стоїть у першому ряді: 4. Сотник Баляєв (у Станиславові обняв команду кулеметної сотні після відходу зі школи сотн. Лиханського). У горішньому ряді: 4. не сотник „Осмоловський", тільки сотник Немоловський, спершу командант першої пішої сотні, згодом командант пішого куріня.

М. Андрусяк.

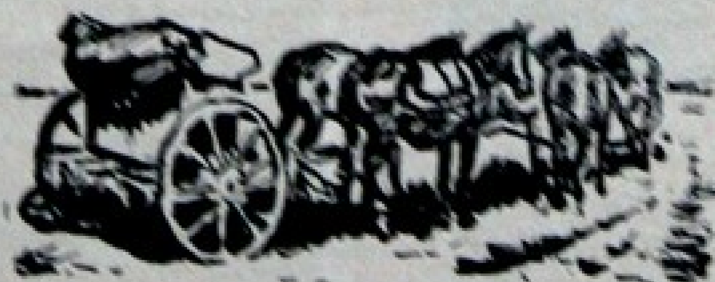

Данський посол про козацьку Україну і Московщину

Подав *В. Січинський.*

(Докінчення).

Життя і побут росіян (москалів).

Не менше цікаві спостереження посла про життя, побут і звичаї москалів. Застав він їх в добу найбільших „реформ“ та европеізації цілого життя, але ця европеізація була дуже поверховна та не закривала справжнього обличчя росіян.

„Таким чином, хоч під цю хвилю у своїй поведінці росіяни і стараються наслідувати, як малпи, інші нації, хоч вони і вдягаються у французький одяг, хоч по зовнішньому вигляді вони трохи отесані, але у середині їх по старому сидить хлоп“ (ст. 295).

Про побут і життя росіян посол пише досить багато і не може надивуватися диким, грубим і варварським звичаям. Наведемо деякі:

„В Росії від усіх недуг лічать три лікарі, уживаючи для того хорих і здорових: перший лікар — це російські лазні („бані“), другий — водка, котру пють як воду або пиво усі ті, котрим дозволяють засоби, і третій — чесник, котрий росіяни вживають не тільки як приправу до кожної страви, але також їдять сирий серед дня. Через те від них завжди зле смердить, а чужинець, що приїзжає до Росії у перше і не звик до смороду, рішучо не в стані сидіти у них у кімнаті, особливо при численному товаристві“... (ст. 297).

„Вживаючи огидну страву, до того ще вдягаючись скрайно неохайно і брудно, звичайно без білизни, росіяни розповсюджують від себе такий огидний, поганий сморід, що проживши три-чотири дні у тій самій кімнаті, остаточно затроюють в ній повітря і на довший час залишають після себе сморід, так що для чужинця кімната залишається неможлива до замешкання“. (ст. 299).

Про взаємовідносини серед російської військової старшини посол пише, що „молодші офіцери служать вищим офіцерам як льокаї“, але часами „раптом без ніякої причини, стають з ними за панібрата. Найбільш дивно, що ґенерал-адмірал та інші достойники можуть від обіда (обідають коло 10 год. рано) до півночі курити, пити та грати в карти на гроші з найнизчими своїми підвладними“.

Загалом характеристика росіян і російських достойників у данського посла знаходить постійно такі вислови, що вони „пихаті, чванькуваті, усіх у чомусь підозрівають, скупі, шкарадні, дрібничкові, тупі, грубіяни, незграбні, брехливі, неосвічені і нечемні“.

Російські державні податки і суд.

Про господарське життя і внутрішні політичні справи пише посол, порівнюючe, не багато, зате його влучні помічення про податкову систему, суд та адміністрацію дають яскравий образ цих сторінок російського життя.

Цікаво — каже посол, — що нема ні одної ділянки народніх прибутків, котрої цар не монополізував і з котрої не брав би своєї частини. Навіть шинки по цілій Росії тримає цар і одержує від них прибутки. Кожна рибальська сітка, котра бідняку дає харч і та обложена тут річним податком.

Посол постійно згадує про неоправдані арешти чужинців-купців та інших в Москві, безправне забирання у них маєтку тощо, з чого користав і сам цар (ст. 135). „Загалом цар (Петро I) лише вдає сторонника законности. Коли станеться яка-небудь несправедливість, невдоволення покривджених мусить відтягнути на себе князь (Меньшіков)... Цей „порок“ дуже затемнює добру славу Єго Величности“.

Далі посол говорить про численні випадки, як без суду схоплювали ріжних людей (і чужинців) і відбирали у них увесь маєток — „У Росії закон оминають на кожному кроці і вирішують справи без суду“ (ст. 136). У всьому можна було зрештою „відкупитися, даючи Меньшікову „взятку“ 10, 20 чи 30 тисяч рублів! При чім з того цар дістає „свою частину“! „Загалом мені подали стільки прикладів беззаконности і насильства, які роблять в Росії у відношенні до чужинців і росіян, що на їх перераховання і оповідання не вистарчило би багатьох стоп паперу. Зрештою, що можна очікувати кращого в країні, де вищі достойники попостійно повторяють: Нехай цілий світ говорить, що хоче, а ми все-таки будемо робити по своєму“.

В іншому місці, описуючи ріжні тортури і биття батогом, які уживають москалі при карах над обвинуваченими і м. і. так зване колесування, — посол пише: „Видовище це обурююче і жахливе“.

Нераз згадує посол також про порушення обітниць, котрі святочно складали росіяни перед капітуляцією кожної фортеці. Наприклад залозі Виборга сам цар обіцяв вільний прохід до Швеції, але коли вже Виборг передали російським військам, то б. команданту фортеці переказали, що „Його Величність (цар) не має наміру виконати обітниці“...

Те саме було з залогою Нарви та інших шведських фортець а також з полоненими, котрих ніби відпускали до дому а по дорозі при всякій нагоді повертали.

Бачучи на кожному кроці такі відносини, обманство і страшні відносини життя у Росії посол пише: „Загалом, як в справах грошових, так і в іншому відношенні, умови життя в Росії скрайнє тяжкі, і ми, данці, повинні дякувати Господу Богу за особливу Його прихильність до нас“!

Освіта і поведінка москалів.

Подані вище факти і спостереження данського посла досить пророчисто свідчать про стан освіти і виховання на Московщині у початку XVII. століття.

Про звичайних обивателів посол пише:

„Хоч росіяни бють поклони перед образами і часто хрестяться, але остільки неосвічені і тупі в питаннях христіянської віри, що в Данії трьохлітня дитина знає більше, як пересічний дорослий чоловік у Росії!“

Як справа стояла з освітою найвищих достойників і державних мужів, свідчить факт, що сам князь Меньшіков — „друга особа після царя“ не вмів ні читати ні писати.

Не знали ніякої мови крім російської — канцлер Головкін, новгородський митрополит, духовник Петра I. Жадний з достойників не знав латинської мови, що панувала тоді в освічених колах і королівських дворах. При царському дворі була одинока особа, що знала латинську мову — Мусін-Пушкін. Знова з царем данський посол порозумівався голяндською мовою.

Одинокою школою вищого типу у Росії була т. зв. „Патріярша школа“ чи ґімназія у Москві. Ректором цієї школи був Теофілакт Лопатинський „що народився і вчився у Львові“, всі професори виключно з українськими або білоруськими призвищами, яких посол називає „православними з Польщі“, а навіть студенти цієї школи „виключно православні з Польщі“.

Про виховання і чесність росіян свідчить також їх поводження з чужинцями і послами.

Посол наводить численні імена чужинців-старшин, командантів, що служили у російській армії, хоч найстарших командантів цар старався призначати росіян не зовсім довіряючи чужинцям — переважно німцям. Одначе з чужинцями-старшинами поводилися так, щоби при кожній нагоді не доплатити їм належної платні.

„Звичайно в Росії, коли хотять позбавити якого-небудь старшину-чужинця належної йому платні, то починають проти нього переслідування (звичайно судове, ніби за якусь мниму провину), а пізніше доти його водять і не звільняють, доки він не витратиться зовсім“. (кн. II., ст. 518).

Не краще поводилися росіяни і з самими послами чужих держав:

„Про що тільки чужоземному послу не доводилося просити у російських урядовців — про мешкання, чи дрова, чи добові т. д., він мусить ходити („таскаться“) до них і кланятися, ніби є російський підданий, і все таки йому не вдасться добитися і половини того, на що він має право“. Притім данський посол оповідає як його викидали з мешкання в Петербурзі.

„Що можна було доброго сподіватися від людей (російських урядовців), котрі просто проголошують, що роблять згідно тільки з їх власною користю і вигодою і не звертають уваги на те, чи добре чи зле висловлюються про них чужинці“.

„Цікаво, що чужоземним послам при російському дворі дуже рідко можна добитися від російських міністрів писемної відповіді на свої пропозиції... Трапляється це головним чином тому, що росіяни бояться звязувати себе писемними зобовязаннями; бо при одних лише усних відповідях, за відсутністю документальних доказів, вони не вважають себе обовязаними і поступають так, як їм захочеться, згідно чи незгідно з обітницею“....

Приглядаючись до поведінки і способів розмови поміж росіянами, посол пише: „Іноді при зносинах з росіянами допомогає лайка“, тому часами посол також уживав такого засобу „впливу“, наприклад, коли треба було дістати з „Приказу“ коней для переїзду з Петербургу до Москви.

В іншому місці згадує: „Загалом, коли маєш діло з росіянами, треба говорити з ними гостро і погрубіянськи, тоді вони уступають; коли ж поводитися з ними ласкаво, то від них неможна нічого добитися“.

Данський посол на Україні.

Перше місто, яке переїхав данський посол на Україні, було Каречів, як пише він „найближче від Москви місто Російської України“.

У Сівську командант Григорій Культовський витав посла і прислав йому бочку пива і боклагу горілки. Вражало посла, що Сівськ добре укріплений.

15. червня 1711 р. посол, як пише, „доїхав до болота, що ділить Російську Україну від України Черкаської або Козацької, в котрій я ще не був... У віддалі 10 км. від Глухова я побачив перше село Козацької України Nesman. У цілій околиці прекрасні лани“.

Про Глухів каже, що там військова залога з москалів тому, що цар „не дуже довіряє козакам“.

„Козаки будучи народом вільнолюбним, невдоволені царем за призначення до їх фортець російських командантів... Вважаючи себе вільним народом вони огірчені, що постійно мусять прислужуватися царю і виконувати його накази“.

В резиденції гетьмана Івана Скоропадського — Глухові посла приняв „віце-гетьман“ Андрій Мартинович, тому що сам гетьман був у поході на чолі 30.000 козацького війська.

Уперше за весь свій побут у Росії, посол не згадує про це приняття як дику піятику — як це було на Московщині. Навпаки це приняття прийшло йому до вподоби, називаючи його „прекрасним“.

„Мешканці Козацької України жиють в добробуті і приспівуючи. Вони без мита продають і покупають ріжні вироби (крам), займаються яким забажають ремеслом і чим хтять промишляють. Платять вони тільки певний невеликий податок гетьману“. (Порівн. з царськими податками!).

Про самих козаків пише: „Вони у всіх відношеннях чистіщі і чепурніші від росіян“.

У Глухові посол зробив візиту також гетьманші і „старшому українському судді“. Про останнього пише: „Це розумний, цілком добре вихований старець“.

Про відносини поміж царем і гетьманом пише, що „Цар постійно тримає на Україні міністра, щоби той пильно слідкував за гетьманом... Крім того,

під час походів при Скоропадськім стоїть російський ґенерал-майор Бутурлін, командант 3- чи 4-тисячного відділу добре вивчених російських жовнірів“.

Подорожуючи далі на Київ данський посол вступив до Королівця.

„Королевець велике гарне місто... Вулиці в ньому прекрасні, котрих я в Росії ніґде не бачив; будинки гарні, міцні, чисті, виступають на вулицю, як у Данії, а не стоять в глибині подвір'я, як в Росії. Перед службою Божою звонять тут у дзвони у три голоси, як у нас, а пізніше під час самої відправи рідко позвонюють. Козаки, подібно до росіян грецької віри, але у дзвони звонять по нашому (данському!), між тим як росіяни виключно „трезвонять“ (без порядку і галасливо).

Кулеметна сотня 5. пол. куреня ім. Мазепи.

Оповідаючи про ціни, посол підкреслює, що мука, риба, сіль, горілка, тютюн тут коштують дуже дешево і доброї якости.

Про цілу свою подорож на Україні посол з особливою приємністю пише, що скрізь його витали, гостили і виявляли особливу увагу не тільки по містах але і по селах, чого не було у Росії.

„Місцеві мешканці — каже посол — як взагалі усе населення Козацької України, відзначається великою ввічливістю і охайністю, вдягаються чисто і чисто утримують доми“. Усе те данського посла очевидно особливо вражало після Московщини, тому під час свого переїзду про чистоту і охайність українців говорить наворотом кілька разів.

Одиноке непорозуміння бувало на Україні з кіньми і підводами. Ці збирали по селах для посла московські „пристави“, які не раз не тільки зустрічали нехіть але відкритий спротив. Це явище посол, цілком слушно, пояснював ненавистю місцевого населення до царя і московських ґубернаторів.

Переїзжаючи через ріжні міста і містечка посол особливо відмічає Ніжин, про котрий пише:

„Ніжин велике торговельне місто, укріплений прекрасним валом. У місті стоять дві чудові, вéликі, восьмикутні церкви, прекрасної архітектури... У Ніжині російський командант з російським відділом у 600 людей, а крім того у місті стоїть цілий полк“.

Підїзжаючи до Києва посол довідався, що через Дніпро до Києва можна їхати кожному, але з Києва за Дніпро треба мати паспорт.

Про свій короткий побут у Києві посол пише не багато і то головно про одвідини Лаври.

Про свою візиту у митрополита м. ін. пише: „Митрополит — гожий, увічливий старець, що дуже добре говорить латинською мовою“. Будучи

Підстаршини 3. сотні 5. пол. куреня ім. Мазепи

у Лаврі посла знова дивує, що можна тут теж розмовляти з ним латинською мовою. При тім треба пригадати, що у Петербурзі посол мав великий клопіт з мовою, а навіть відмітив, що сам духовник Петра І. не тільки не знав латинської мови але не знав латинської абетки. Зовсім не знали іншої мови окрім російської також новгородський митрополит, сам канцлер і майже усі російські достойники.

Крім того, данський посол одмічає, що по українських селах ходять до церкви з молитовниками, с. т. грамотні; в той же час відмічає, що сам князь Меньшіков не вміє ні читати ні писати!

При дальшій дорозі посол описує Білу Церкву, яку, як каже, торік здобували татари з 40.000 військом разом з 20.000 українськими козаками „під командою козацького головнокомандуючого або гетьмана Орлика, котрого Шведський король призначив замісць Мазепи і 5.000 людей доброго польського війська", при чім „при поляках були інструкторами 40 шведських старшин".

На Правобережній Україні.

Вступаючи на територію Поділля, посол називає її „Польською Україною", при чім зауважає, що ця країна після останніх війн дуже зруйнована, тому скрізь бракувало йому харчів. Дуже зруйнований був м. ін. і Немирів, „одначе — додає Ю. Ю. — і останній його будиночок чистіший від найпишніших московських (російських) палат"! (ст. 246).

Яке становище було тут російського війська, свідчить замітка посла: „Дорога у Ясси до російської армії через Сороки на Дністрі небезпечна. Сильні відділи Запоріжських козаків забирають у полон обози і ще нещодавно відбили від росіян 700 підвод з хлібом і мукою"...

Про Винницю пише: „Тепер місто занедбане. Її велика церква, гарної архітектури, тепер пустує і майже зовсім зруйнована. Коло самої Винниці стоїть старовинний манастир, обгорожений мурами".

„Бар — велике широко розташоване, але знищене і запустіле місто. У ньому ще досі є багато камяних церков і домів, котрі зрештою по більшости у руїнах... Колись місто було сильною фортецею, тепер від його мурів залишилася лише основа. У місті збереглася, одначе, невелика цитаделя з невисокими, хоч і грубими, камяними стінами. Залога її складається з 70-ти польських драгонів. Жиє у ній командант, полковник Снек, по походженню німець.

Другого серпня посол приїхав, як пише „u Sienkow" (Зіньків!) велике місто, оточене камяними стінами; тепер місто зруйноване. В одному його кінці, на горі, стоїть трьохкутна фортеця з камяними мурами і трьома високими вежами. Гармат в ній не багато, залога складається з 30-ти польських жовнірів. Зіньків належить польському коронному воєводі Синявському.

Посол м. ін. жалує, що не міг оглянути знаменитого Камянця-Подільського тому, що мусів змінити свою дорогу для того, щоби побачитись з царем під Могилевом Подільським.

Про цю гостину Поділля посол пише: „Тутешня країна дуже урожайна, між іншим природа нагородила її багатим лісом з лип, буку, берези, вільхи і ліщини".

Між іншим, посол їхав у супроводі російських драгонів, як оборони проти татар та ін. „Я вживав — пише посол — чимало заходів, щоби стримувати призначених мені драгонів від грабунків і бандитизму. Свавілля їх доходило до того, що вони часто просто погрожували залишити мене, якщо я не дозволю їм робити, що вони захотять. За моїми плечима вони грабували усякого зустрічного, продавали жидам мої коні, котрих потім, після отримання грошей, викрадали у них знову назад, щоби я нічого не помітив; зупинили раз одного жида, що гнав биків, на котрих було випікане царське тавро, і стали запевняти, що бики належать царю, що жид їх вкрав, через що вимагали з нього по карбованцю за штуку, погрожуючи, що за непослух, відберуть від нього товар силою".

Московська невдача за Прутом.

Цікаві відомости подає також посол про невдачу московських військ у війні з Турками, коли в липні 1711 р. цар загнався аж за Прут коло Ясс і був у безвихідному положенні. Стотисячна турецька армія окружила ціле московське військо у кількости 36.000. „Як оповідали мені наочні свідки, цар, що був обхоплений зі всіх боків турецькою армією, був у такому відчаю, що, як напів божевільний, бігав узад і вперед по таборі, бив себе у груди і не міг сказати ані слова. Більшість його оточення думали, що з ним станеться удар"... Але „царю вдалося зробити замирення, перековуючи і підкуплюючи (!) турецького везиря; інакше з російської армії не збереглося б ні одного вояка". Бо з одного боку проти неї стояли турки, в тричі більшій силі, з другого боку в тилу протікав Прут, на протилежному березі котрого знаходилося коло 2.000 козаків, татар, турків, поляків і шведів.... „Цар примушений був піддатися умовам, пропонованим йому Отоманською Портою; але все це ніщо у порівнанні з полоном, який загрожував царю і цілій його армії! А вже один голод примусив би росіян до капітуляції. Коли б навіть припустити, здогад зрештою надто неймовірний, що цар цим разом переміг би турків, то війна все одно через це не припинилася би. Вона затягнулася б надовго, між тим акція проти шведів булаб на той час припинена або позбавилася б потрібної сили". Положення російської армії було тим гірше, що бракувало води: „у жовнірів від спраги, з носу, очей і вух текла кров; багато жовнірів, що добралися до води, споювалися нею і вмирали, інші терплячи голодом і спрагою кінчали самогубством і т. ін. Словом, біду російської армії трудно зясувати. У положенні більш безвихідному, ніколи ще не була жадна армія, — це я міг зясувати від усіх оповідань, які я чув"!

Як відомо, у цій акції проти російських військ брав участь разом зі шведами гетьман П. Орлик, але і тут цар вийшов цілий завдяки часто уживаному московському способу — підкупству!

Данський посол просив показати йому окремий

московсько-шведський договір, але в цьому йому відмовлено, викликаючи у посла обурення. (Як відомо, цар мав звільнити цілу Україну!).

Оповідає посол ще один характеристичний момент: „Під час боїв цариця роздала (подарувала) усі свої дорогоцінні каміння і прикраси першим-ліпшим слугам і старшині, але після примирення відібрала у них ці речі назад, кажучи, що вони були роздані їм лише на збереження“...

Данський посол у Галичині.

З Поділля посол їхав до Львова через Ярмолинці і Тернопіль. Про Львів данський посол пише таке:

„Місто оточене високим валом, а внутрішній бік зміцнений невеликою старовинною стіною з вежами. Старе місто гарніще усіх інших міст подібного розміру. Тут багато красних палат; майже усі доми пятиповерхові, з невеликими кольонами: з цілих кубічних каменів (квадратів) та прикрашені прекрасними різьбами; вікна мають залізні ставні і грати. Впрочім, війна зруйнувала важніших обивателів, і де-які будинки знищені... Мужчини у Львові носять польський одяг, жінки — французький. Загалом у місцевих жінок непомітно нічого польського! У Львові є замок; стоїть він на високій горі, що перевищує найвищі шпилі церков, оточений мурами і вежами і може обстрілювати усі міські вулиці“.

Далі посол оповідає, що вмішування росіян у внутрішні справи міст тощо викликало у місцевого населення обурення і нехіть до росіян тим більше, що „шведи поводилися увічливо, тоді як росіяни поводилися по-грубіянськи... Росіяни зявилися як союзники, одначе вимагали від поляків податків, а тепер їх діставши, все таки розбійничають, грабують, крадуть, відкрито роблять усякі

Хорунжий У. Г. А. (золочівська бригада) Михайло Галань (молодший). Помер у Винниці в січні 1920 р. на тиф.

Вістун У. Г. А. Василь Ґудз, І-ий под. полк. Пропав без вістки на В. Україні 1920 р.

насилля, забирають все з домів, у яких мешкають; безсовісно, навіть у час посту, коли не сміють їсти мяса, забивають худобу, тільки для того, щоби продати шкіру, а туші кидають псам, та роблять інші численні надужиття, опис котрих заняв би надто багато місця“.

Так кінчає данський посол Юст Юль характеристику своїх союзників-росіян!

Зі Львова посол їхав до Ярослава а далі по Сяну баркою плив до Варшави. Перепливши Синяву, 26 вересня посол згадує „місто Уліна, з останньою на мойому шляху православною церквою у Польщі“. (Очевидно, мова про Улянів над Сяном).

Ще раз з росіянами.

Де-який час посол ще був у Торні, знов таки оповідаючи про надужиття російських військ у місті. І так полковник Долгорукій відібрав у горожан ключі від міської брами, „хоч був тут як сторонній гість“. Місто мало платити за кожного російського жовніра, але і в цьому були надужиття, бо вимагали ще більше ніж було жовнірів. — „Надвишка йшла до кишень рос. старшини. Кожний старшина силою забирав приміщення: так само робила і сама цариця. Крім того для цариці міщани мали задурно доставляти харчі, напитки, коні і т. д. „Усіх вибриків російського грубіянства — каже посол — не перерахуєш!“

Далі посол оповідає інцидент, який стався у місцевій церкві під час служби Божої, у присутности посла вечером 29 вересня 1711 р.

Цим данський посол закінчує свої численні помічення про освіту, культурність і звичаї царських достойників і самого царського двора.

Історія статуту польової служби

Написав *Вортоломій Евтимович.*

В квітні 1917 року, приймаючи участь у творенню українського війська, я розпочав виготовляти для майбутньої української армії найпотрібніші військові статути, перекладаючи їх з московських.

Такі статути, як внутрішньої служби та дисциплінарний, могли повстати лише після попереднього вивчення дотичних матеріялів та узгляднення нових умовин та вимог, які що дня приносила революція. — Ті статути треба було, відповідно до нових вимог життя, створити наново.

Подібно ж було зі статутом строєвим, у якому треба було узглядити всі ті зміни, які мусіли були в ньому повстати одночасно з розвиненням технічних засобів війни. Словом, усі ті статути повинна була створили спеціяльно покликана воєнно-вчена установа.

Більш-менш на довший час і по війні міг був залишитися статут польової служби — для війни маневрової, як за час великої війни виробився статут для війни позиційної, у вигляді „інструкції до боротьби за укріплені позиції".

Зваживши всі ці конечности, я рішив перекласти на українську мову „Статут польової служби" та „Інструкції до стріляння з 3-лінійного карабіна" взірця 1895 року.

В той час 7. пограничний Заамурський піх. полк, у якому я заступав адютанта, стояв у дивізійній резерві в с. Телячому, недалеко від м. Козової.

Маючи добре наладжений штабовий апарат і прекрасно вишколених помічників-старшин, роботу яких я лише контролював, я мав змогу кілька годин денно присвятити на переклади.

Дуже в пригоді став мені „Російсько-український словник Уманця й Спілки", мій нерозлучний товариш від р. 1908.

Та, не дивлячись на все превелике багацтво того прекрасного словника, бракувало в ньому всяких військових термінів.

Звичайно, за переклади я засідав десь від години 10—11 ранку, після ранішнього докладу в команданта полку й працював — з обідною перервою — десь до години 12—13.

Підчас праці всі технічні вирази, яких не знаходив я у словнику, я виписував на картку.

Пізніш, по годині 19., після вечірнього докладу в команданта, до мене приходила „терміноьогічна комісія". Я до неї притягнув: 1) Поручника Рибака, в минулому вихованця глухівського педагогічного інституту і пізнішого команданта українського куреня 7 п. п. З. п.,; поручник Рибак, добре знаючи українську мову, мав добре, сказати б, відчуття її; 2) Штабового писаря Ілька Халяву, колишнього земського урядовця з Полтавщини, який поза добрим знанням живої народньої мови, ставав мені в пригоді ще й тим, що перекладені розділи статуту відбивав на писальній машинці і 3) мого вірного гайдука*), Остапа Р...а, полтавського козака; Остап Р...ко — добре знав словництво сільсько-господарське й від свого діда-чумака — словництво чумацьке.

Звичайно, я зачитував відповідне слово не одірвано, а в цілому дотичному реченню, й Остап мусів одразу ж те речення сказати по-українськи. В усіх випадках, коли то було якесь поняття простіше, що містило в собі якусь одну ідею чи образ, Остап дуже влучно потрібне слово перекладав чи, принаймні, подавав добру ідею для перекладу. Трудніш було зі словами для означення понять складніших. Тоді доводилося добре нагріти чуба, доки ми знаходили потрібне слово. Не раз доводилося залишати в перекладі термін московсько-російський, в надії, що з часом потрібне слово „само прийде", чи пощастить нам, стрінувшися з тим словом при якійсь іншій ситуації, „викувати" добрий новотвір.

При творенню й усталенню воєнно-технічної термінольогії намітилися такі головніші засади:

1. Кожен термін повинен бути короткий, по змозі однословний, виразний і милозвучний;

2. Термін мусить, по змозі одразу, давати виразне поняття й розуміння про предмет чи про дію, яку означає;

3. Коли відповідного українського слова, яке докладно віддавало б зміст даного поняття, нема, то треба вжити якесь інше слово, яке давало б поняття про предмет (дію, призначення і т. д.) — по асоціяції ідей — чи то зовнішньої подібности, чи по анальогії в змісті, чи по своїй функції;

4. Коли нема відповідного українського слова чи, коли не можна заступити його словом по асоціяції ідеї, як сказано в точці попередній, тоді треба узглянювати закони українського словотворення, витворити нове слово, яке мусить відповідати вимогам доброго терміну, як про це сказано в точках 1 і 2 — через получення двох слів чи через застосування відповідних префіксів та суфіксів — залежно від предмету, призначення чи функції даного предмету або дії, для означення яких має служити новий термін.

5. Слова характеру міжнароднього, надто похідні від пнів грецьких чи латинських, — перенести до української термінольогії цілком, відповідно їх ізфонетизувавши;

6. У випадках скрайніх — запозичити чуже слово — термін з якої-будь іншої словянської мови — лише не-московської — знову ж слово те відповідно зфонетизувавши.

---

*) Гайдук — чура.

За квітень, травень і по день мого поранення підчас „наступу Керенського“ в дні 18. червня (ст. ст.) 1917 р. встиг я перекласти до 500 параграфів статуту й лишилось перекласти ще яких звиш 300 та ріжні додатки.

Після поранення наступила довша перерва в праці, бо маючи прострілену ліву ногу й праву руку, мусів я лежати й не міг писати.

Коли на початок серпня рани трохи підгоїлися і я міг вставати й ходити, але ще довший час не міг писати, то в допомозі мені стала моя суджена, яка в свій вільний од праці час писала під мій диктат.

1-ша сотня 1-го Подільського полку. По середині кмдт сотні † сот. Кузьмин — забитий.

На кінець серпня я вже міг писати й праця пішла швидше, а в перших днях жовтня переклад був готовий. Частина перекладу, яку я зробив у Києві, була писана від руки, бо не було кому відбити її на машинці.

В жовтні я предложив цей переклад начальникові Военно-Шкільного Відділу Українського Військового Комітету (нині підполковникові), А. П. Чернявському, який скерував мене до начальника Відділу статутів і навчання. Начальником тим був старший „унтер-офіцер“ (підстаршина) з нестроєвих, Ровинський — сквирський жидок з походження, ветеринарній фершал з фаху й, здається, ес-ер по партії. Він прийняв мене звисока — прихильно і дав відчути, що він — „особа“. Приобіцяв з перекладом ознайомитися, видати його друком. Пізніш я кілька разів заходив до Ровинського й він кожен раз обіцяв справу з друком урухомити.

Після 3. Універсалу Центральної Ради, коли Український Військовий Генеральний Комітет перетворився на Українське Міністерство Військових Справ, при ньому почав формуватися Ґенеральний Штаб, в якому першим начальником був Ґенштабу ґенерал-майор Бобровський. Відділ статутів і навчання автоматично перейшов до Ґенерального Штабу.

Зайнятий працею в 1. Українській Військовій ім. Гетьмана Б. Хмельницького Школі й пізніш — — у Головному Уряді Військових Шкіл України*), не мав я часу припильнувати, що робиться з моїм перекладом. Принагідно довідався, що на початку січня 1918 р. його віддано до друку.

Друга половина січня й цілий лютий 1918 р. пройшли в збройній боротьбі за Київ і в ті часи не було коли думати про статут.

*) Пізніш ця установа дістала назву: „Головна Шкільна Управа Військового Міністерства“.

Аж після приходу до Києва німців я зайшов до Ґенерального Штабу довідатися, що з ним є.

В новоствореному штабі по всіх численних його управах та відділах були вже нові старшини, цим разом переважно досвідчені ґенштабовці колишнього російського Ґенштабу. За начальника Штабу став молодий, енергійний і талановитий Ґенштабу підполковник Сливинський, добрий український патріот. Про мій переклад новий Ґенеральний Штаб нічого не знав і тільки пізніше і то припадком я довідався, що підчас московсько-большевицького панування в Києві „товариші“ знищили видруковані аркуші статуту й увесь рукопис.

Як на лихо десь запропастився відбитий на машинці дуплікат першої частини перекладу, дуплікату другої частини не мав я зовсім. А статут на ґвалт був потрібний для Київської Інструкторської Школи старшин та для такої ж школи, що мала повстати в Одесі.

Знову засів я за переклад. Цим разом праця посувалася поволі та з частими перервами, бо крім праці в Головній Шкільній Управі, де я повнив дві службові функції, довелося ще працювати в кількох сталих комісіях, в тій же Головній Шкільній Управі чи поза нею.

Все ж, на кінець вересня я викінчив переклад.

Навчений досвідом цим разом відбив його на машинці в кількох копіях.

Переклад цей, після його зредаґування в „Редакційно-Термінольоґічній Комісії“ при Головній Шк. Управі*) тодішній начальник Гол. Шк. Упр. ґенерал

*) Склад Комісії: Ґенштабу підполк. В. Сальський — голова, п. Олена Курило (фільольоґ-україністка), поручн. А. П. Чернявський, сотник Евтимович, військовий урядовець П. Опаренко — член Комісії і військовий урядовець, П. Донченко — член секретар. На кожне засідання Комісії запрошувалося двох военних фахівців дотичного військового предмету, який був на редакції.

Юнаків, по згоді з нач. Ґенштабу, у перших днях листопада 1918 р. наказав видрукувати в тиражі 15.000 примірників у друкарні Головної Шк. Управи.

Цим разом за друк я був спокійний, бо директором тієї друкарні був досвідчений знавець видавничої справи й великий книголюб, мій колишній учитель і добрий приятель, професор Іван Захарович Шендрик, а сам я при Головній Шкільній Управі поза основною посадою, повнив функції керманича видавничо-друкарських справ Управи.

9 листопада після видруковання першого аркуша я зі спокійним серцем відїхав з Киева на відпустку сподіваючись, що за місяць переклад вийде з друку.

Та не так склалося, як бажалось! В часі протигетьманського повстання друк перервали на четвертому і пятому аркуші, а весь персонал друкарні, в тому й директор її, — мусіли повнити варту на Звіринці (так звалася та дільниця Киева, в якій містилася Головна Шкільна Управа).

Після вступу до Киева військ Директорії друк урухомлено знову, але не надовго, бо при кінці січня 1919 р. Центральні Установи Міністерств мусіли спішно евакувати Київ в невідомому напрямку.

Евакуація відбувалася так панічно, що не було мови, щоб вивезти все майно Шкільної Управи, хоч персонал друкарні присилав делеґацію за делеґацією, благаючи евакувати з Киева також і друкарню.

Порадившись з проф. Шендриком, хотіли ми евакувати друкарню на власну відповідальність і наказали запакувати всі машини, розпочаті друки й багаті запаси друкарні, але не встигли ми запакувати й половину всього, що намітили, як наказано було втікати, бо з-за Дніпра чути вже було, як гупають московські гармати. — Так і залишилася в Києві напівзапакована друкарня, а з нею і всі мої рукописи! Тимчасом статутів було потрібно на ґвалт.

Приїхавши до Камянця, куди нас евакували, почав я перекладати статут... втретє. Якимсь щасливим припадком у проф. Шендрика збереглися відбитки видрукованих аркушів статуту і це значно скоротило мені працю.

Цим разом довести переклад до кінця таки не повелося, бо на початку квітня знову прийшло до евакуації Головної Шк. Управи й військових шкіл до Луцька.

До Луцька прибули ми на початку травня, а вже 15 травня Луцьк забрали поляки й уся Головна Шк. Управа й школи досталися в полон. Тільки щасливим припадком були в командировці — врятувалися від полону: Начальник Гол. Шк. Управи, отаман Сальський, професор Шендрик і я.

Все літо й осінь 1919 р. я був при Штабі Запорозької ґрупи, а в грудні опинився як інтернований в Луцьку, де й захорів на тиф.

Видужавши від тифу в січні 1920 р. знову — четвертий раз засів я за переклад, який й викінчив на початку березня 1920 р.

В перших числах квітня, повернувши до Камянця предложив я переклад Військовому Міністерству УНР, Геншт. полк. Сальському і він наказав його видрукувати в тиражі 15.000 примірників. Редакцію Статуту перевела Комісія в складі: Голова — полковник М. Ів. Лорченко і члени — Генштпідп. Рок, проф. Ів. Зах. Шендрик, фільольоґ-україніст сотник Рудичів і я.

Тому, що цим разом власних друкарських засобів Військове М-во УНР. не мало, то Нач-к Видавничого Відділу Ґенштабу, проф. Ів. Шендрик, передав друк Статуту видавничому Т-ву „Дністер“, на чолі якого стояв знаний лідер партії ес-ерів, п. Григоріїв—Наш. Спілка, що складалася з есеровських головачів і письменників одночасно, завдання своє зрозуміла в той спосіб, що, друкуючи статут, на власну руку та ні в кого не спитавши, перевела редакцію та ще й у такий варварський спосіб, що в різних місцях тексту один і той самий предмет означила... ріжними термінами. Коли проф. Шендрик проти такого непрошеного редагування запротестував і видруковані примірники слушно відкинув, то ціла видавнича кліка пішла зі скаргою головачів Воєнмінові Сальському. Про Петлюри, той — передав видруковані аркуші зі скаргою головачів Боєнмінові Сальському. Професор Шендрик предложив Воєнмінові зредаґований текст перекладу з силою свавільно-безграмотних редакційних поправок „Дністра“, де були такі термінольоґічні архитвори, як „нишпорка“ замісць „розвідчик“ і т. п. Цю „редакцію“ Воєнмін зреферував Головному Отаманові і той зарядження проф. Шендрика затвердив. — Змарновано півтора місяця безцінного часу і... пропав завдаток, що значно перевищав вартість видрукованого матеріялу.

Справа з виданням статуту й цим разом не дійшла до кінця, бо... треба було втікати з Камянця до далекого Ряшева.

Цим разом професор Шендрик щасливо встиг забрати від „Дністра“ рукопис.

Тому, що в Ряшеві не було української друкарні, Львів же був під загравою московських ударів, проф. Шендрик видрукував Статут в числі 15.000 примірників у Перемишлі, в друкарні греко-католицької Капітули. Оправив видрукований Статут український інтроліґатор, п. П. Майка. В кінці вересня Статут був готовий.

За переклад Статуту я дістав винагороду — по 500 карбованців, — а разом за 14 аркушів 7000 карбованців. При тодішніх цінах за цю суму можна було купити до 30 кільо хліба. Та я не ремствував і був радий з того, що вже не доведеться мені перекладати його пятий раз...

⁂

Чи мала українська армія з того Статуту якубудь користь? — Дуже малу! — Тільки незначну частину Статуту Ґенштаб устиг передати до армії, решта ж...

Підчас останньої евакуації центральних установ державного апарату з Камянця Подільського до Польщі в листопаді 1920 року тогочасний начальник Генштабової Канцелярії, що переводив евакуацію і начальник відділу статутів і навчання забули вивезти Статути, й тільки частину їх вивезли... сторонні люди.

Від большевиків до Петлюри

Зі споминів пор. УГА інж. д-р *Г. Гаврилова*

Ділося це в 1920. р. Ми стояли тоді на залізничій стації Крижопіль, межи Бірзулею і Винницею на Великій Україні, як залізнодорожна охорона в запіллю червоної армії. Наша частина складалася з трьох сотень б. УГА під командою сотн. інж. Василя Рижевського. Був це час, коли УГА була примушена обставинами перейти на сторону большевиків і приняла назву ЧУГА (Червона Українська Галицька Армія).

Большевики кинули нас на фронт проти польської армії, з якою йшла разом на Україну Армія УНР під проводом От. С. Петлюри.

З кінцем березня, згл. в перших днях квітня прийшло на нашу стацію двох наддніпрянських дядьків і зажадало доставити їх до команди нашої частини. Показалося, після представлених ними документів, що вони є делеґатами УГА і мають приказ найти звязок з українською армією ґен. Павленка, що теж боролася з большевиками і була частиною української армії от. С. Петлюри.

Причина того, що ці власне делеґати шукали звязку з ґен. Павленком, а не з От. Петлюрою, була та, що ґен. Павленко, як бувший вожд УГА ще в Галичині, скорше зрозуміє інтенції УГА і прийме її з цілим довірям, підчас коли От. Петлюра міг би був мати деякі застереження до УГА, що й дійсно показалося пізніше, а що побачимо із дальшого оповідання.

Тих делеґатів запасли в живність і дали підводу до найбжичого села. Зі своєї подорожі вернули вони два тижні пізніше, повідомляючи нас, що знайшли армію ґен. Павленка і навязали з ним звязок, відповідно до поручених собі інструкцій. Йшли вони з Крижополя на полудне на Миколаїв в напрямку на Крим, бо в тих власне сторонах оперувала армія ґен. Павленка. Через села вони перейшли надсподівано скоро, бо в одному селі недалеко від нашої стації, узброєні селяни їх задержали і приарештували, підозріваючи, що вони большевицькі агенти. Коли ж докладно провірили їх документи та засипали їх перехрестним вогнем допитів, прийшли до переконання, що вони „галичани" і йдуть до армії ґен. Павленка, тоді зараз їх погодували, дали нагоду до відпочинку і відставили їх своїми підводами до слідуючого села, де їх передали дальше з відповідним гаслом до слідуючих сіл передавати їх дальше аж на місце призначення. В той спосіб під конвоєм законспірованого селянства оба наші делеґати дісталися до ґен. Павленка, стверджуючи по дорозі сильні протибольшевицькі настрої українського села.

Поладнавши поручені справи з ґен. Павленком, ті делеґати вернулися в той сам спосіб цілі, хоч змучені, назад. З розмови з ними мали ми вже деяке поняття, на що заноситься, але все таки нічого не знали певного, бо як згадано, наша частина була найбільше висунена на полудне, мала своє призначення пильнувати залізничого шляху посуваючися здовж неї.

Польська армія, а з нею і армія УНР От. Петлюри, стояла фронтом проти большевиків на схід перед Могилевом. Наша сотня була найбільш висунена на полудне.

Дня 24. квітня 1920. р. о год. 1. по півночі збудив мене зі сну підстаршина, що мав тої ночі службу. Тоді курсували тільки військові поїзди і то лише в разі потреби. Наша сотня була якслід виряджена, бракувало нам тільки гармат.

Я негайно зібрався і удався скоро до команданта, де застав вже майже всіх старшин нашої сотні. Командант Р. в коротких словах повідомив нас, що перед хвилиною прибув курієр з команди 2 корпусу УГА з приказом, щоби ми були на все приготовані, бо цієї ночі всі три корпуси ЧУГА починають повстання проти червоних і переходять на сторону От. С. Петлюри. Приказ був підписаний штабом і давав диспозиції нашій частині, як маємо боронитися з полудня, бо з півночі ми криті дальшими частинами ЧУГА, з якими маємо держати звязок. Після цього приказу, до стації Вапнярка,

† поручник У. Г. А. і хор. УСС. Кисіль Осип — І-ий гарм. полк. Помер з 1934 р. в роднинім селі Чистилові, пов. Тернопіль.

що находилася від нас на північ, о год. 8. рано прибуде частина нашої піхоти і займе стацію, розуміється, роззброюючи відділ Чека, що там находиться. На стації Вапнярка була тільки технічна сотня із ЧУГА, а ціле місто в руках большевиків.

Подавши зібраним старшинам до відома той приказ, наказав мені, щоби я негайно з одним підстаршиною поїхав в сторону Вапнярки, щоби розвідатися, що там діється, і зараз вертати назад до Крижополя.

О год $^1/_2$ 4 рано ми виїхали в напрямі Вапнярки, цілком не журячися, що буде в Крижополі, бо тут ми мали досить сильну залогу, що мала завдання роззброїти 5—6 черезвичайок в місті і відділ большевицької кінноти, який складався з 50 кіннотчиків. До Вапнярки ми прибули о год. 7. рано і повідомили команданта, що о год. 8. рано прибуде наша частина піхоти, щоби роззброїти большевицьку залогу і перевести переворот. Розуміється, поінформували ми його про рішення ЧУГА, додаючи, що на нашій стації влада вже в наших руках, як рівнож і в других місцевостях, які займає ЧУГА.

З нетерпеливістю очікували ми приходу заповідженої частини піхоти, бо залога Вапнярки складалася тільки з самих мародерів, а між ними до боротьби здібний був тільки один, а саме Вол. Міськевич, що мав до розпорядження одну гармату і 2 ґранати. Наше зденервування доходило вже до найвищого напруження: доходить вже 8. год., а заповідженої частини нема.

Аж нагло за 5 мін. 8. год. заїзджає на стацію карний відділ лотишів і китайців. Не маючи достаточних сил, щоби опертися їм, ми мусіли вийти зі стації в сторону на Крижопіль, де находилися наші більші сили і ждати там на дальший хід подій.

Старшини К-мди 2-ої бригади. Дня 28. XII. 1919 р.: 1. Отаман Виметаль † 1. II. 1920 р., 2. сотник Квапіль, 3. поручник Драган, 4. четар Гораль, 5. четар Довгань, 6. поручник Якоріяський, 7. поручник Грігоція, 8. хорунжий Кулик, 9. четар Рабер, 10. хорунжий Чехович, 11. хорунжий Н. Н., 12. вістун бригадний писар Ткачук Федір.

По дорозі стрічаємо дядька і питаємося, що нового в Крижополі, бо власне йшов з тої сторони. З його оповідання довідуємося, що там щось зле, бо біля стації бють гармати. А миж знаємо, що наша залога гармат не має. Ідемо дальше і стрічаємо другого дядька і його теж питаємо:

— В Крижополі „ґалічани“ зробили проти большевиків повстання, а тепер большевики їх окружили і бють на них з гармат.

Здається, що з нами зле, але на всякий випадок підходимо під стацію яругами, поміж горбовинням. Нагло бачимо, що зі стації виїзджає дресина із залогою в чорних одностроях і спрямовує в нашу сторону машинові кріси. Супроти такого „приняття“ утікаємо до найближчої яруги.

Врешті на другий день, тзн. 24. IV. о год. 12. підходимо до стації і з радістю стверджуємо, що стація находиться далі в наших руках. Зголошуємося до команданта і представляємо положення в Вапнярці та просимо для неї помочі. Тепер довідуємося, що той гук гармат, про котрий говорили нам дядьки, — це було ніщо іншого, як тільки зривання мостів в напрямі на Одесу, щоби в той спосіб забезпечитися від несподіваного нападу большевиків з полудневої сторони.

Та наше положення було дуже замотане й неясне: Вапнярка в большевицьких руках, наша частина висунена найдалі на полудне, за нами тільки большевицькі сили, отже ми властиво відтяті від головних сил ЧУГА.

Правда, маємо 516 люда, маємо досить зброї і муніції, маємо кількадесять коней, що ми їх відібрали від большевицьких кіннотчиків, але що маємо далі робити, куди йти — того не знаємо. Не можемо рівнож на місці очікувати приходу большевиків, бо не знаємо відки і скільки їх може надійти. А таки треба на щось рішитися і щось робити

Остаточно по короткій нараді формуємо дві сотні. Одну з них перебирає пор. Скорик і відходить в сторону на Вапнярку, щоби знищити залізничий шлях, для забезпечення нашої стації від сторони Вапнярки.

Одночасно я з сот. Рамером, з фаху артилеристом, формуємо малий відділ кавалерії з 12 кіннотчиків, а також організуємо відділ полевої жандармерії, яку зараз вислали по дооколичних селах реквірувати підводи. Для решти приказ: кожний бере зі собою тільки, що може унести на плечах. Роуміється, забираємо всю зброю і муніцію, а також інший воєнний матеріял, ладуючи його на зареквіровані підводи.

О год. 5. по пол. дістаємо з північної сторони відомість, що з Вапнярки надїзджає большевицька панцирка і доїхала вже до першого місця, де ми зірвали залізничий шлях. Супроти того висилаємо в ту сторону розвідку, яка за якийсь час повідомляє, що панцирка вернулася назад до Вапнярки, а врешті з тої сторони спокійно.

Тимчасом вернулася з сіл наша жандармерія і привела зі собою 60 зареквірованих селянських возів на підводи. В туж хвилину починаємо „евакуувати“ нашу стацію: на вози навантажуємо муніцію, запасну зброю, всі телефонічні апарати, як також провіянт, отже передовсім цукор, тодішну „обігову тверду валюту“ у всіх місцевостях України, а головно на селах. Навантажені підводи висилаємо наперед на захід, розуміється, з відповідною залогою, щоби котрась підвода по дорозі „не заблудила“ з нашим майном. Я з нашою кавалерією виїзджаю на найближчий горбок, щоби мати нагляд на околицю, чи не видно де большевицьких відділів.

На стації Крижопіль остається пор. Скорик з 20 стрільцями, щоби крити наш відворот, згл. евакуацію стації.

На другий день, тзн. 26. IV. о год. 6. рано надїхала большевицька панцирка і почала острілювати сильним вогнем стацію, а тимчасом большевицька залога почала спішно направляти розібраний і висаджений у воздух нашою розвідкою шлях.

Тої ночі старшинські збори вибрали командантом пор. Яремича. О год. 5. рано дістаю наказ злучитися із головною нашою силою і йти вперед. І тоді мали ми перший алярм. Показалося, що надаремно, бо це не було військо, але большевицькі утікачі. Ми їх забрали із собою. В дальшій дорозі ідемо в найріжніших напрямах, а я все зі своїми кіннотчиками на переді. На першім постою дві жеребні кобили мали лошатка. Потім я пішов знова наперед, а зі мною також пор. Скорик.

По довшій блуканині дійшли ми до Клембівського лісу, де розложилися обозом і мали фактичний відпочинок. Тут відбули знову нараду, на якій ухвалено йти далі на захід, передертися через большевицький фронт і злучитися з частинами армії УНР. Я дістаю знову наказ йти наперед, щоби пошукати десь „ока“ в фронті, щоби через нього перебратися поза фронт.

До нас зголосилися українські повстанці, а коли побачили між нами большевицького комісаря, який був між большевицькими утікачами, яких ми забрали із собою, зажадали його видачі, бо мають з ним якісь порахунки. З тих повстанців прилучився до нас німець з Гамбурга родом, український кольоніст, Петер. З ним ми дісталися під сам фронт. Там схоронилися ми в якімсь глибокім ярі.

Тимчасом непевне положення в запіллі примусило большевиків звинути свій фронт, про що нам донесли наші розвідчики. Іменно один з них повідомив нас, що большевики опускаючи фронт мають ударити на Клембівський ліс, а саме о год. 8. вечером. Ми тоді о год. 6. утекли з того ліса і приблизились ближче до фронту. Відїзжаючи ми чули, як большевики острілювали Клембівський ліс. Потім ми прибули до якогось проліску, вже близько фронту і там стали на відпочинок, чекаючи, що буде далі.

Підчас коли наша „армія“ відпочивала, я виїхав зі своїми кіннотчиками наперед, розвідатися, хто перед нами, поляки чи От. Петлюра. Я виїхав сам. без сотн. Рамера. Ідемо на захід, в напрямі на Могилів. Год. 2—3 по полудні. Ідемо филястим тереном, гостинцем. Врешті бачимо перед собою дві фіри запряжені волами, їдуть в нашім напрямі. Допускаємо їх до себе на 100—80 кроків. Нараз чуємо крик:

— Стуй, кто едзє?

Приглядаюся ближче, а це польські вояки поровверталися на возах, не як на війні, а щонайменш на маневрах. Мене це обурило:

— А ви як робите войну? Хто у вас командант?

Вони — була це передня патроля якоїсь польської частини — збентежені показали на захід і пропустили нас далі. Ідемо далі, чути з далека спів. Дивимося, йде відділ польського війська чвірками. Приходимо до них на яких 50 кроків. Напроти нас виїзджає командант на коні і питає, хто ми. Я кажу, хто ми є і починаю його бештати, за те, що їдуть так спокійно без всякої забезпеки. Їх моглиб большевики вистріляти як заяців. Питаю його, що це за дивізія і військо перед нами і питаю, де находиться От. Петлюра. Польський офіцир видно був сильно збентежений, що ми так захопили його частину, і сказав нам, що цеї ночі буде в найближчому селі петлюрівський загін з командантом от. Фроловом (від донських козаків).

Після цього ми розпрощалися, вони поїхали далі, а ми подалися в село, в якому сподівалися зустрінути от. Фролова.

Вїзджаємо в село, аж бачимо, хтось проти нас їде:

— Хто там? — питає. — Повстанці? Якої партії?

І що тут нам відповідати? Тому кажу без надуми:

— Українці.

— Гурра! — розноситься окрик і шапки летять в гору.

Виступає наперед командант, виступаю і я. Представляємося собі. Кажу, що там є польський відділ, а дальше в лісі наша частина. Большевиків нема, утікли і відкрили фронт. Також звертаю увагу, що коли зближаться до ліса, то нехай перевяжуть рамя білою опаскою і скажуть, що ми поїхали до села Соколова.

Після цього ми розпращалися.

Скоро западає вечір, а потім приходить ніч. В год. 9. вїздимо в село. Зараз коло перших плотів нас задержує стійка:

— Стій! Хто їде?

Відповідаю: — Повстанці, а ви Фролівці. Проведіть мене, хочу говорити з вашим от. Фроловим.

Перед нами стоять два хлопці галичани: один може літ 14, а другий, його брат, може літ 8—10, на малих кониках.

— Веди, кажу.

Ми проїхали далі і нас по дорозі щось три рази задержували стійки, заки дісталися перед лице от. Фролова. Приняв нас мужчина літ може 35, з георгієвським хрестом на грудях, інтелігентних черт лиця. Представляється нам. От. Фролов. Одночасно перепрошує, що не говорить по українськи. Запросив нас до обіду.

Мої кіннотчики дістали також їсти. Я вияснив

от. Фролову цілу справу і просив дати знати до армії Петлюри про нас, щоби нас приняв до себе. От. Фролов зараз написав доручення і видав наказ завести нас до армії от. Петлюри.

О год. 2. в ночі приїхав з армії Петлюри старшина галичанин і побачивши нас почав з нами дуже зворушливо витатися. Привіз згоду приняти нас в склад армії.

Після цього прийшла решта нашої частини з цілим своїм майном і на другий день пішли ми до Могилева. Там нас зараз розділили поміж поодинокі частини наддніпрянської армії. І з тою хвилиною наша частина перестала істнувати. З цього я виміркував, що нас от. Петлюра боявся і не довіряв, тому то нас розсіяв, щоби ми не були разом. Після цього я пішов до от. Шепаровича й зголосився до його відділу кавалерії. Наші частини також не довго були в складі армії от. Петлюри, бо їх поляки порозброювали і відставили до таборів, з початку на Яловець коло Львова, а далі згодом на захід. Та це сюди вже не належить.

Через те, що наша частина зробила диверзію поза большевицьким фронтом, большевики не чули себе певними, тому звинули фронт і уступили дальше на схід. І власне тою прогалиною увійшла до Винниці армія УНР і польська без ніякого бою.

А ми за це опісля покутували в польських таборах.

Знад Дніпра до Сени

Історичне оповідання про українську князівну Ганну Ярославну, королеву французів.

Написав: *Федір Дудко.*

(Продовження).

— Якась твердиня? — запитав він, показуючи туди рукою.

Митрополит подивився й пояснив:

— То городець при усті ріки Десни для оборони підступів до Києва з боку Варягів і Сіверщини. Кожен корабель з півночі, пропливаючи попри нього, має складати там князеві мито.

І, повернувшися вправо, показав рукою на південь.

— А там ми маємо цілий ряд міцних городів і городців з грецького боку.

Вони постояли якийсь час, перейшли терасою на соняшний південний бік і зупинилися над урвищем, що стрімко спускалося в глибокий, порослий густим лісом яр. Зовсім недалеко від них, по той бік яру, на залитій сонцем зеленій лісовій галявині, спокійно, не лякаючися гуку музики й людських голосів на княжій горі, паслося кілька сайгаків і турів[58]).

— Це княжий заповідник, — пояснив митрополит, показуючи рукою на ліс, що підносився з яру густим гребенем зелених дубів на протилежні бугри. — Тут полюють тільки великі князі та їх гості.

— А то що? — запитав раптом архиєпископ, показуючи рукою на велику похмуру будову на південно-західньому боці, що стояла самотньо, осторонь від инших будов у куті коло земляного валу.

Митрополит Іляріон із сумом подивився на неї.

— То поруб,[95]) — сказав він не відразу. — У тому порубі сидять найнебезпечніші вороги нашого державного спокою.

Потім обережно озирнувся навколо й тихо, над самим вухом архиєпископа додав:

— У цьому порубі, брате, ось уже шіснадцять років сидить рідний великокняжий брат Судислав, колишній князь псковський.

— Шіснадцять років? — здивовано, але так само тихо перепитав архиєпископ.

Митрополит подивився своїми розумними очима в далечінь, де голубою смугою блищав поміж верхами лісу Дніпро, прижмурив їх і по хвилині мовчанки заговорив:

— Не в нашій волі судити великокняжі діла. Але в справах державних нашим великим князем кермує висока, може навіть божеська мудрість, брате мій. Уся біда нашого державного устрою в тому, що кожен князь заведеним у нас звичаєм дістає свій уділ. Ми маємо через те цілий ряд малих держав і державок у одній великій державі. Воно, правда, не тільки у нас таке. Це бачимо й у инших державах. І то є велике зло. Не говорячи вже про заздрість і заколоти серед князів, що ослаблюють могутність держави, кожен князь пнеться за всяку ціну до того, щоб заволодіти золотим київським великокняжим столом, не думаючи про те — має він право й природний хист до влади, чи ні. Так воно й з цим Судиславом було, нехай йому Бог простить його нерозум і гордість!

Архиєпископ задумливо помовчав, вдивляючися в маленькі закратовані віконця похмурого порубу, відвернувся й глибоко зітхнув.

— Так, так. Кожен до тої влади тягнеться, як оса до солодощів. А чи багато людей розуміє на світі, що для того, щоб ту владу тримати в руках, треба мати божий хист і високий ясний розум.

Архиєпископ хотів додати, що у них, у франкській землі, справа державного устрою стоїть ні трохи краще, як на Руси, що численні феоди підточують державну міць їхнього краю, але подумав, ще раз зітхнув і мовчки пішов далі.

Вони були вже на скруті тераси, що повертала на західній бік. Звідси відкривалася панорама ши-

[58]) Дикі звірята, що вже давно перевелися на землі.

[95]) „Поруб" — старословянська назва тюрми. Один із таких порубів стояв у дворі київських великих князів.

рокого, густо залитого людом майдану коло нової золотобанної церкви св. Софії. Митрополит простягнув руку й хотів був звернути увагу архиєпископа на чомусь на майдані, але якась невідома сила примусила його озирнутися. Він повернув назад голову і враз те, що побачив, на мить скувало йому мову.

В повітрі, над вистеленою червоними й білими плитами терасою, з верхніх вікон княжого терему перелетіла китиця квітів і впала за густо обвиті плющем поруччя кудись наділ, на дно глибокого яру, над яким хвилину перед тим стояв він з архиєпископом.

Митрополит миттю зиркнув нагору, на відчинене вікно терему, і помітив, як, швидко відвернувшися від нього, там зникла якась дівоча постать. Обличчя дівчини митрополит не встиг побачити. Але в блискучій діядемі на дівочій голові він виразно помітив сині сафіри, що бачив сьогодні на одінні князівни Ганни.

Митрополит тривожливо подивився на архієпископа. Але переконався, що той нічого не завважив, швидко ступив назад, до краю тераси, й через поруччя подивився наділ.

— А що там? — озирнувшися, запитав здивовано архиєпископ.

Митрополит нічого йому не відповів. Він дивився на дно яру, в якому побачив якогось юнака в багатому візантійському строї. Юнак підбіг до місця, куди впала кинена з вікна китиця квітів, гнучко нахилився, вхопив її й, вирвавши з неї якусь цидулу, вертко, як вивірка, сховався в поблизьких кущах глоду. Хто був той юнак — митрополит не встиг роздивитися.

— „То ось воно що"! — схвильовано подумав Ілярїон і пригадав собі сумне, мертвено бліде обличчя князівни Ганни на сьогоднішньому пиру. — „Е-е, то вже справа зовсім кепська!"

— До чого ти там придивляєшся, брате? — знову запитав архиєпископ.

Намагаючися привернути собі спокій, митрополит Ілярїон відійшов від балюстради й повільною ходою наблизився до архиєпископа.

— Спостерігав одну цікаву річ, — сказав він байдужно.

І показуючи рукою на церкву св. Софії, завважив:

— Багато клопоту і грошей коштує нашій державі оця церква, але ми маємо ту гордість, що ніде в цілому світі, крім св. Софії в Царгороді, ліпшої катедри нема.

Архиєпископ стояв і любувався видом пишної, не зовсім викінченої церкви з цілим рядом круглих золочених копул. А митрополит Ілярїон мовчки стояв коло нього й думав:

— „І хто може бути той молодець? Та ж доста мені зараз крикнути на тривогу, щоб ціла княжа дружина з вирниками кинулася навздогін за тим очайдухом і закутого привела сюди! Що потім чекає його — про те ліпше не думати. Коли княжий рідний брат Судислав шістнадцять років у порубі сидить, то що ж із тим молодцем було б!"

І раптом похолов увесь від страшної думки:

— „А чи нема часом якогось злого наміру у тому всьому? В зелену молоду голову які тільки божевільні думки прийти не можуть!"

Митрополит зблід, поправив рукою свій чорний клобук, подивився на маленьку фіолетову шапочку на архиєпископській голові й запропонував:

— А чи не добре було б нам, брате, поїхати додому й трохи спочити по всьому. Над вечір, коли відпочне великий князь, ми знову вернемося сюди.

Архиєпископ моський охоче пристав на це.

Митрополит увійшов до палати, закликав вирника й наказав йому негайно подати до ґанку митрополичі коні.

***

Архиєпископ моський іще спав солодким пообідяним сном, коли, з наказу митрополита Ілярїона, молодий келейник увійшов до його покою й обережно збудив його.

— Владика митрополит наказав мені повідомити вашу ексцеленцію, що пора їхати до великокняжої палати.

Архиєпископ устав і почав збиратися до візити. А митрополит Ілярїон у цей час стояв коло вікна сусіднього покою, дивився на казкові переливи тонів перлямутрового обрія, за яким сідало сонце, й, повний нетерплячої тривоги в душі, думав:

— „А що, як буде запізно вже й з князівною Ганною станеться якесь лихо? І як я раніш не подумав про це!"

Вже вечеріло й у княжих хоромах почали засвічувати паникадила, коли повіз, в якому сидів митрополит Ілярїон з архиєпископом моським, знову підїхав під золотий терем.

В повітрі літали лилики. На потемнілому вже сході стояли хмари й час-на-час спалахували в них блискавки. Відсвіти їх голубим блиском перебігали по величезних ґрупах мідяних див і золотому верху княжої палати. Від Дніпра тягнуло приємною свіжістю.

Проходячи в товпі бояр, що шанобливо розступалися перед митрополитом, Ілярїон повертав голову вправо і вліво, нетерпляче шукаючи за кимсь очима. Нарешті зупинився перед боярином Вишатою й запитав його:

— Де княжич Всеволод, бояриме?

— Княжич із грецькими цесаревичами на березі Дніпра, владико. Вони орудують там коло грецьких огнів, які хочуть запалити вночі.

Митрополит подумав.

— А де князівна Ганна?

— Князівна, владико, в своїх хоромах нагорі.

— То проведи мене зараз, бояриме, до князівни й залиши мене там із нею віч-на-віч. Маю про важні речі з нею переговорити.

Вони пішли.

Князівна Ганна сиділа в своїй світлиці з двома молоденькими бояришнями. Боярин Вишата забрав цих бояришень із собою й лишив митрополита самого з князівною.

Ілярїон якийсь час мовчки стояв перед князівною, потім повернувся до різблених дверей світ-

лиці, облямованих лиштвою з рожевого мармуру, й мовчки замкнув їх. Так само нічого не говорячи, перейшов мягкою доріжкою, простеленою на мармуровому омфалії[60]), у кут, до ікони в вирізному киоті, подивився на коливання слабого світла в філіграновій лямпаді перед іконою й сів.

Князівна, збентежена несподіваною візитою, непорушно стояла коло взорчатого вікна й здивованим поглядом пильно стежила за кожним митрополичим рухом.

Іларіон іще якийсь час помовчав, оглядаючися по світлиці, по різаних ґзимсах із лільового порфиру, по блискучих мозаїках на перехрестях шатрового склепіння, по ріжному „узорочча"[61]). Нарешті повернув голову до князівни й тихим, повним отцівської ніжности голосом заговорив:

— Овча моє любе! Прийшов я до тебе, щоб поговорити про одну дуже важну річ. Про справу, дитино, від якої залежить тепер не тільки твоя доля, а й честь нашого любого рідного краю.

Князівна стояла так само непорушно, звісивши руки в широких, обтиснених на запястях рукавах здовж довгого убрання з золотої парчі. На голові в неї була висока з перлами й синіми сафірами діядема, з якої спускалася по плечах наділ ціла хмара пишного, ніжного, як пух, тонкого мережива.

Митрополит подивився на незвичну блідість її обличчя й тонких безкровних рук, що вирисовувалися білістю мармуру на золототканому одінні, й продовжував:

— Від малих літ, від колиски знаю тебе, люба дитино. І все, що було в безгрішній і чистій душі твоїй, знав я, як духовник твій, бо вся ти відкривалася мені на сповідях[62]). Але є одна гріховна тайна в тебе, до якої ти чомусь не хотіла признатися мені.

Князівна раптом іздрігнулася всім тілом, сховала свої очі під довгими повіками й низько схилила голову.

— Ту тайну знаю я. Не бійся — вона вмре разом зі мною. Але щоб розгрішити тебе, я мушу, чадо миле моє, поки ще не пізно, перед обличчям того, кому все підвладне, висповідати тебе. Бо, як пастир твій і пастир цілого народу нашого, я не можу допустити, щоб гріх, що криється в тій тайні, упав соромом на голову твою, на голову отця й матері твоєї і на голову всього нашого народу, що, як найціннішу перлину, віддає тебе в руки чужого нам племени, з яким хоче звязати себе узами дружби й тим скріпити свою державну міць.

Князівна рівно, як свіча, стояла перед ним із схиленою в золотій діядемі головою.

— Ніяких признань від тебе я не вимагаю, — говорив митрополит. — Одно тільки хочу почути від тебе: чи був якийсь замір з боку того, з ким ти тайно звязала себе, перешкодити твойому відїзду до далекого краю, де маєш стати королевою?

Князівна схилила голову ще нижче й мовчала.

— Кажу тобі ще раз, дитино моя: все, що почую від тебе, заберу в могилу з собою й ні одна жива душа на світі ніколи не довідається про це.

Князівна мовчала.

Пильно вдивляючися в неї, митрополит спитав:

— Він може хотів викрасти тебе, дитино?

Плечі в князівни раптом іздрігнулися, й вона, закривши обличчя долонями, заридала.

— Відкрийся мені, як духовному отцеві свойому, чадо моє, й облегчи свою душу.

— Так, владико! — ледве чутно, серед ридань вирвалося їй з грудей.

Митрополит ні про що більше не розпитував. Зате в мягких, повних ласки й батьківського настановлення словах, що доходили до самих глибин душі її, почав доводити князівні, який безум і нерозважність гніздилися в тому страшному замірі. Природа вклала однакові почуття в кожну людську душу, на якому б щаблі суспільної драбини людина не була — від найвищої до найнижчої. Але не кожному чуттю можна давати волю, а в становищі, що займає князівна — особливо. Те, що може робити перша-ліпша дівчина, того не вільно робити їй, князівні, з іменем якої звязана честь великокняжого роду й гідність цілої держави. Можна не любити слави, але в інтересах великої маси людей, в інтересах державних можна, а иноді й треба буває, пожертвувати своїм особистим щастям.

Митрополит говорив іще — довго, переконливо, красномовно.

— Там повно веселощів і втіхи з нагоди твоїх заручин, дитино моя, — закінчив він — і в теремі батьків твоїх, і в цілому Києві, і в краї. Одна тільки ти не хочеш перебороти смутку, що каменем лежить тобі на серці й іржою точить твою душу...

Князівна раптом захиталася й упала перед ним на коліна.

Митрополит схопився на ноги, вийняв із кишені епітрахиль, надів його собі на шию й покрив ним голову князівни. Потім нахилився до її вуха й тихо спитав:

— Чи зрозуміла ти, доню моя, все божевілля того, на що ти піддалася?

Князівна плакала.

— Чи жалуєш, що слухала злих нашептів, які могли допровадити тебе до непоправимого гріха?

Вона почула на собі холод срібної тканини, що лежала на голові її, довірчиво притулилася до того, хто обіцював їй зберегати тайну, й крізь гіркий плач промовила:

— Я кохаю його!

— Чи жалуєш, питаю тебе, свого вчинку, дитино? — уперто перепитав митрополит.

Не перестаючи ридати, князівна легко хитнула головою.

---

[60]) Омфалієм з грецького називали камяну підлогу шахматного рисунку або килимової інкрустації, вистелену плитами з ріжнокольорових мармурів, порфирів, базальтів чи иншого дорогого декоративного каміння.

[61]) „Узорочча" називали в ті часи ріжні філіграновi в вирізблені речі царгородської й херсонської золотарської штуки.

[62]) Митрополит Іларіон, ще як священик Спаської церкви на Берестові, а потім як митрополит, увесь час був сповідником великокняжої родини.

Митрополит випростався й повним якоїсь містичної величі голосом прорік:

— Господь і Бог наш, творець усього видимого й невидимого, благодатію й щедротами своїми да простить тобі вся согрішенія твоя. І аз, недостойний раб Божий Іляріон, властію даною мені, прощаю й розрішаю тя, чадо, от всякого союза клятвеного й от всіх гріхів твоїх — во імя Отця, і Сина, і святого Духа.

Він скинув з голови дівчини епітрахиль, поцілував князівну в чоло, допоміг їй встати на ноги й посадив коло себе.

— А тепер, люба дитино, візьми перо й напиши тому, від союза з яким я розрішив тебе, нехай він зараз прийде до Десятинної церкви. Я там, так само, як тебе тут, висповідаю його. Сам я вишлю післанця до нього з твоїм листом і ніхто, опріч мене й тебе, знати про те не буде.

Князівна, похитуючися, встала, непевними ногами підійшла до столика, на якому було золоте жбанко з перами, сіла й під диктат митрополита почала писати.

А за півгодини післанець від митрополита з листом князівни за пазухою летів вулицями міста на коні.

Митрополит сидів у княжій світлиці й розмовляв із угорськими королевичами, коли йому прийшли сказати, що якийсь гонець чекає на нього на ґанку княжого терему.

Митрополит вийшов.

— Наказ владичин виконав! — відрапортував післанець. — Людина, якій я завіз листа, стоїть коло Десятинної церкви й чекає на владику.

Іляріон узяв свій жезл, зійшов сходами княжого терему на майдан коло мідяних див і пішки попростував до Десятинної церкви.

Спалахнула блискавиця й освітила постать якогось юнака в срібних шатах, що стояв коло церковної брами.

— Це ти, сину, чекаєш на мене? — спитав, підходячи до нього митрополит.

— Я, святий отче! — схиляючися перед ним і цілуючи його в руку, відповів юнак.

Митрополит узяв його під руку й повів до церкви.

(Далі буде).

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ 1914—1021 РР.

І. ІІІ.

Рудницький Михайло. Дві французські повісти з нашої революції. Кал. Черв. Калини на 1927 р. Львів. 1926. 8°, ст. 151—158.

Оповідання Ю. Касселя: „Махно та його жидівочка“.

Рудницький Ст. Війна та наука. „Крівавого Року“. Альманах. Відень 1917, 8°, ст. 42—45.

Про відношення війни до науки.

Рудницький Ст. проф. Галичина та Соборна Україна. „Воля“, Відень...

Русальний. Самохітник. Львів 1918, 8°, ст. 18.

Збірничок жартів, сміховинок, гуморесок і сатири, присвячених подіям загально-українським і січовим.

Рус. Мст. З переживань першого наїзду. „Діло“ Львів 1916, чч. 202—210; 215—219; 222.

Під москалями в Галичині.

Русевич М. Г. Під звуки струн Першого Падолиста. (Присвячую памяти Січових Стрільців). „Січ“. Шикаґо 1926, ч. 21, ст. 3—4.

Русова Софія. Памяти лицарів. (Спогади). Кал.-альманах „Дніпро“ на 1930 р. Львів 1929. 8° в., ст. 8—10.

Враження: Чорноморці. Вступ до Києва військ Директорії. Хорі в запіллю. Польські табори.

Р. Ф., сотник. З останніх боїв. (Сторінка з історії української кінноти). Календар „Черв. Калини“ на 1935 р. Львів 1936. 8°, ст. 134—136.

Окрема кінна дивізія. 4-й кін. полк ім. от. Сірка. Розгром 41-ої пішої большевицької дивізії під Теребовлею 17 вер. 1920 р. Гер. подвиг сотн. Цапка.

—с. Із галицьких споминів. „Каменярі“. Чернівці 1922, ч. 26, ст. 16.

1918. XI. Кілька фактів з діяльности „Жіночого кружка“. Випадок із сотнею, що мала відійти на Львів.

Савич Іван. Гуцульський полк морської піхоти в Армії УНР. „Літопис Ч. К.“ Львів 1932. 4°, ч. 4, ст. 15.

Савченко В., полк. ґен. шт. Втрачені можливости для перемоги в листопаді 1920 р. „Табор“ Каліш. 1924. 8°. ч. 2, ст. 99—131.

Савченко В., ґен. шт. полк. Нарис боротьби війська У. Н. Р. на Лівобережжю наприкінці 1918 та початку 1919 рр. (На підставі документів та оповідань свідків).

„За Державність“. Збірник 5. Варшава 1935, в. 8°, ст. 158—185; ч. 6, ст.

Воєнно-іст. монографія. І. Політ. ситуація в Україні перед повстанням Директорії. 2. Кор. огляд військової ситуації у наших сусідів на передодні повстання Директорії. 3. Статист. огляд Лівобережжя. 4. Війська Директорії і боротьба з гетьманцями на Лівобережжі.

Савченко В. П. ґен. шт. пол. Спогади про український рух у XII. російській армії в 1917 році. „За Державність“. Збірник І. Каліш 1929. 4°, ст. 48—61.

Вступ. Укр. рух в 136 п. див. Праця. Відношення москвинів до укр. руху. Ставлення до укр. руху ком-ра 542 Лепельського полка. Дивізійна рада. Укр. рух в ІІІ-ій п. Особій дивізії. Праця. Ставлення москвинів у дивізії і ком-ра 9-го Особого полку до укр. руху. Армійська рада та її праця. Укр. військовий делеґатський зїзд XII-ої армії 6-го травня. Українізація XXI арм. корпусу та його доля. Висновки.

Савченко-Більський В., фльоти ґен.-хор. Босфоро-Дарданельське питання і необхідність панування України на Чорному морі. „Табор". Варшава 1929, ч. 11, ст. 3—11.

Савченко-Більський В. фльоти ґен.-хор. Воєнна фльота України. (Основи морської оборони держави). „Табор". Варшава 19.., 8°. ч. 12. ст. 37—45.

Савченко-Більський В., фльоти ґен.-хор. Вплив моря на розвиток культури й значіння його у справі поширення могутности та добробуту держави. „Табор". Каліш 1929. 8°, ч. 10, ст. 50—64.

Савченко-Більський В., ґен.-хор. фльоти. Короткий історичний нарис розвитку фльоти. „Літопис Ч. К.". Львів 1932. 4°. ч. 4. ст. 11—15; ч. 5. ст. 21—24.

Стаття загального змісту.

Сагайдачний Петро. Великдень у Київі. „Нов. Час". Львів 1936, ч. 82, ст. 2. 4.

С. С. 1918. Київські сутерени в ставленні до СС.

Сагайдачний Петро. Гадяч — Андрусів — Варшава — Рига. В пятнадцяті роковини політичної конвенції між Польщею й Україною з 22 квітня 1920 р. та т. зв. Київської виправи й її фіналу. „Нов. Час". Львів 1935, ч. 117—118.

Сагайдачний Петро. Лисоня. Вшануймо двадцяті роковини геройського чину Українських Січових Стрільців. „Нов. Час". Львів 1936. ч. 121. ст. 2.

Сагайдачний Петро. Маківка. В двадцятиліття геройського чину Українських Січових Стрільців. „Нов. Час". Львів 1935. ч. 103, ст. 4—5.

Сагайдачний Петро. Святвечір у столиці української держави. Спогад. „Нов. Час". Львів 1934, ч. 14, ст. 3.

Побутове.

Сагардинський. П. Сулятицький: Розгром Кубанської Краєвої Ради. 1931. „Тризуб". Париж 1931, 8°, ч. 10. ст. 26—27.

Рецензія.

Сагардинський. (Рецензія). „Тризуб". Париж 1931. 8°. ч. 16, ст. 28—29.

На ч. 7 журн. „Россія", присвяченого Кубанському Козацькому Війську.

СПРАВЛЕННЯ ПОХИБКИ.

В „Літописі Ч. К." ч. 7—8 за липень—серпень на стор. 4. 2-га колюмна стрічка 8 з гори надруковано: — „Проф. Микитей подає як дату 5-го і т. д."

Має бути: Проф. Микетей подає як дату 9-го VI. — і т. д.

Хто знає адресу п. **Степана Кушея,** б. хор. УГА, що перебував в таборі в Йозефові, ЧСР, хай подасть Адміністрації „Літопису".

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VIII. річник / Число 9. / Вересень 1936.

ЗМІСТ:

Редагує: *В. Софроніє-Левицький.* Відповідальний редактор: *Петро Посіка.* З друкарні Наукового Т-ва ім. Шевченка.

Вже вийшов

ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕНДАР АЛЬМАНАХ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

на 1937 рік

під редакцією І. Іванця.

Календар присвячений двацятиліттю революції на Україні, двацятиліттю Великого Зриву, двацятиліттю українських державницьких змагань.

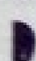

Богатий і ріжнородний зміст!

Прегарна окладинка арт. мал. В. Ласовського!

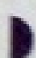

Цікаві, ревеляційні, вперше репродуковані, світлини!

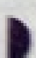

Календар-Альманах „Червоної Калини“ на р. 1937. це вартісний збірник історичних праць і літературних статтей.

Календар-Альманах „Червоної Калипн“ на р. 1937. це цінне збогачення кожньої української книгозбірні.

Ціна 1.50 зол., з пересилкою 1.85 зол.

Дістати можна по всіх книгарнях або у Видавництві „Червона Калина“,

Львів, вул. Зіморовича ч. 12., почтова скр. ч. 43.